

УДК 94(477)

Юрій Макар, Віталій Макар

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ ТА ЇХ НАЩАДКІВ В УКРАЇНІ

Автори матеріалу розповідають про організоване життя на теренах України, депортованих з Холмщини і Підляшшя українців на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. між Раднаркомом УРСР та Польським комітетом національного визволення.

Ключові слова: Товариство Холмщина, українська національна ідентичність, статут товариства, Закерзоння, ікона Холмської Божої Матері, Віче скорботи, форми роботи.

Будь-які громадські організації в радянській Україні були ліквідовані ще на початку її існування, тобто задовго до Другої світової війни. Щоб викоренити вільнодумство, тоталітарна держава поширила цей досвід і на новостворені області з приєднаних українських етнічних земель на заході України. Сказане стосується Західної Волині, Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття. Починаючи з вересня 1939 р., тут залізом і кров'ю викорінювали отой дух вільнодумства. В результаті постраждали сотні тисяч ні в чому не винних людей – хіба що в тому, що належали до культурно-освітніх, кооперативних чи релігійних організацій, існування й діяльність яких хоч якось толерувалися попередньою владою.

Півмільйона українців, переселених до радянської України зі своїх етнічних земель в Польщі, серед них майже двісті тисяч холмщаків і підляшуків, автоматично позбавлялися права на будь-яке організоване життя, крім можливості вступу (вибіркового) до лав Комуністичної партії, комсомолу чи піонерської організації, або небагатьох інших, ретельно контрольованих владою, керованою тією ж Компартією, організацій. Більше того, ще під час підготовки списків для переселення і після прибуття до нових місць проживання пильне око влади в особі компетентних органів вишукувало буржуазних націоналістів, зрадників тощо. А такими були, на думку тодішньої влади, різного рівня службовці, вчителі, священники, працівники культури. Іншими словами, усі ті, хто міг би зашкодити перевихованню депортованих підляшуків, холмщаків, надсянців, лемків у марксистсько-ленінському дусі, виявляли і, про всяк випадок, ізолювали від суспільства.

На час переселення, чи пак депортації, склалося так, що представники радянських евакуаційних комісій по селах вишукували колишніх членів КПЗУ, розпущеної рішенням Комінтерну ще у серпні 1938 р. разом з Компартією Польщі, складовою частиною якої вона була, а ті повинні були закликати холмщаків та підляшуків добровільно виїжджати до УРСР. Вони, здебільшого, ретельно виконували завдання. Проте, після поселення в нових місцях проживання значна частина з них зазнала переслідувань за надуманими звинуваченнями в українському буржуазному націоналізмі, хоча вони його ніяк не стосувалися, оскільки ще на рідних землях сповідували пролетарський інтернаціоналізм.

Якщо не говорити про загальне вигнання з холмсько-підляшських земель, а мати на увазі окремі верстви переселенців, то варто звернути увагу ще на дві їх

категорії, щоправда, не дуже численні. Мова про урядовців, переважно, найнижчого рівня, які під час німецької окупації виконували в Холмщині й півдні Підляшшя службові функції в українських допоміжних структурах – УДК, УОТ, кооперативах тощо. Сказане стосується й тих, хто працював солтистами (сільськими старостами), війтами або працівниками гмін (сільських рад), само собою – вчителів, як зрештою, службовців усіх категорій та інших категорій сільських чи міських владних структур в окупованій Польщі. Все це прирівнювалося до державної зради. Значні проблеми мали й священики, які переселялися до радянської України, пораженої тоді войовничим атеїзмом. Мова про оо. Василя Бухала, Івана Кіндзерського, Ореста Мількова [1]. Проте цей перелік не вичерпує загалу тих людей, які так чи інакше мали усї підстави повоюватися за своє і майбуття своїх родин в радянській дійсності. Вони намагалися поселятися окремо від загальної маси переселенців, які знали їх особисто, щоб зменшити ризики потрапити до рук справедливого радянського правосуддя. Представники компетентних органів, як тоді їх називали, постійно нищпорили у переселенському середовищі, вишукуючи супротивників існуючого режиму. Можна без перебільшення говорити про те, що ще з часів більшовицької революції в колишньому СРСР йшов безперервний процес пошуку політичних і класових ворогів, вочевидь для того, щоб перекласти на них відповідальність за суспільно-політичні й соціально-економічні провали, які були постійним явищем у житті країни.

На рубежі минулого і нинішнього століть відбувся розпад так званої світової системи соціалізму, разом з її натхненником і проводирем Радянським Союзом. Ще з середини 80-х рр., в період горбачовської перебудови суттєво ослабилась всеохоплююча система контролю за свідомістю суспільства та кожного громадянина, зокрема. Безумовно, що холмщаки з підляшчуками, як і інші закарзонці, котрі впродовж багатьох десятиліть були змушені забувати про своє походження, взялися за відтворення своєї історичної пам'яті. По суті справи, з початком 1990-х рр., з'явилися перші зародки їх організованого життя. Під різними назвами виникали перші земляцькі організації вигнанців з колишніх українських етнічних земель у Польщі в місцях найбільш компактного поселення. Сказане стосується таких обласних центрів, як: Львів, Луцьк, Рівне, Тернопіль і, безумовно, столиці України – Києва. На хвилі піднесення громадські організації холмщаків і підляшуків виникли й у багатьох інших областях України. Але через невелику кількість там переселенців вони не змогли налагодити належним чином своєї діяльності.

Але про все це по черзі. Ми, зібравши відповідні матеріали, прийшли до висновку, що потрібно бодай дещо висвітлити історію виникнення та характер діяльності товариства “Холмщина”, хоча б у тих областях України, де вони упродовж 20–25 років зорганізувалися і ведуть важливу роботу не лише щодо збереження історичної пам'яті про свою малу батьківщину, але й примножують її, прищеплюючи своїм нащадкам любов і повагу до походження і пережитого попередніми поколіннями холмщаків і підляшуків, до долі їх знедоленого краю. Зробити це, зважаючи на сучасні технічні засоби, ніби й просто. Заходь в Інтернет і вибирай матеріал. Проте, це лише на перший погляд. Виявляється, лише окремі з товариств холмщаків ведуть Інтернет-сторінки. Був час, коли у середині 1990-х рр. бурхливо зростали земляцькі товариства. Зокрема, з'явилася інформація, що холмщаки з південними підляшчуками створили 16 осередків у 14 областях України [2, с. 208–231]. Нам усім хотілося б, щоб це було так. Однак, насправді, станом на сьогодні, наскільки орієнтуються автори проекту, певна, або сказати б сміливіше, значна робота ведеться в Києві, Луцьку, Львові та Рівному. До певного часу вона проводилася й у Тернополі. Ми далекі від того, щоб критикувати. Мовляв, хтось робить краще, хтось гірше, хтось дбає, хтось не

дбає тощо. Такий підхід до оцінки діяльності товариств Холмщина в місцях масового скупчення переселенців та їх нащадків був би просто неетичним і навіть образливим для тих людей, які віддано взялися за відновлення, збереження й плекання своєї важкої, але такої рідної кожному з нас власної минушини. Товариства виникли на хвилі загальноукраїнського патріотичного зриву. Людям, які взялися за створення товариств холмщаків з підляшчуками, надсянців, лемків треба низько поклонитися за їх важкий невдячний труд, оскільки розпочали вони його хоча й в умовах горбачовської перебудови, та все ж в період тоталітаризму. Зрештою, й в умовах незалежної України організаторам відновлення історичної пам'яті доводиться важко працювати, через декілька причин, а саме: невисокий, на жаль, поки що, рівень національної свідомості як загальнонаціональної, так і, дозволимо собі такий новотвір, регіональної, що стосується, в нашому випадку, вигнанців з Польщі; байдужість державних чинників щодо морально-політичного та національно-релігійного факторів, які мали б цементувати єдність суспільства.

Упродовж усіх попередніх років незалежності України були спроби якось на державному рівні розв'язати проблеми депортованих з Польщі українців, які попередньо так і не були вирішені. Проте, через квоість дій влади, їх ніхто і ніколи не довів до логічного завершення.

Сказане стосується усіх сторін життя, як то матеріальної компенсації за залишене в Польщі майно, належного облаштування в місцях нового поселення, права відвідування місць свого походження тощо. А, оскільки за часів СРСР не було громадських організацій переселенців, то тими проблемами ніхто й не переймався. Вигнанці з Польщі поступово мали стати сірими радянськими людьми, що й входило у плани виховання нового типу людини.

Отже, якщо повернутися до створення осередків Холмщини на місцях та їх діяльності в областях чи конкретних місцях, місцевостях, то не слід забувати, що через згаяння великого проміжку часу, який пройшов з моменту депортації, дуже багато втрачено. В інший світ відійшло чимало громадських активістів і просто людей, які могли донести бодай якусь інформацію про рідний край до наступних поколінь. Втрачено чимало місцевих народних звичаїв, переказів, пісень, приказок, зрештою усього того, що можна кваліфікувати як етнологічний (етнографічний) матеріал. Іншими словами, якщо, усі ті втрати підсумовувати з урахуванням незацікавленості правлячих чинників держави у збереженні української національної ідентичності, то маємо те, що маємо, як висловився один з українських державних мужів. Очевидно, так історично склалося, що ми, українці, завжди щось або когось наздоганяємо, замість того, щоб випереджувати.

З урахуванням всього сказаного, людям, які взялися за відродження історичної пам'яті вигнанців з Польщі шляхом створення громадських організацій і розгортання їх діяльності, належить велика вдячність з боку решти ще живих депортованих, а ще більше – їх нащадків.

Аналізуючи діяльність громадських організацій українських вигнанців з Польщі автори проекту ні в якому випадку не збиралися вишукувати якісь проблеми в їх діяльності. Ми керувалися виключно тим, що будь-яка згадка про рідні місця, їх покривджених мешканців заслуговує на схвалення. А те, що можуть траплятися неточності, чи якісь промахи, не повинно враховуватись, оскільки з плином часу багато чого стерлося в людській пам'яті. Але навіть, коли будуємо якийсь матеріал на архівних документах, то і в них, на жаль, знаходимо чимало неточностей чи й протиріч, що теж має своє пояснення.

Тому хочемо привернути увагу шановного Читача до питання позитивних надбань земляцьких товариств депортованих. Багато аспектів їх діяльності мають спільний характер. Зокрема, в матеріалах, які нам вдалося опрацювати – це

питання історії рідного краю, депортаційних трагедій, важких випробовувань у міжвоєнній Польщі та нелегкого життя у місцях післядепортаційного поселення. Якщо ж говорити про ті чи інші відмінності, то вони, як нам здається, пов'язані з тим, як ті чи інші організатори і керівники товариств спрямовували їх діяльність, вочевидь, з власним розумінням справи і з конкретними можливостями на місцях, у тому й особистими, якщо б так висловитися, нахилами або здібностями.

Найбільше об'єднання холмщаків

За алфавітним порядком, розпочнемо нашу конкретну розповідь з Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства “Холмщина”. До речі, суттєву допомогу авторам проекту надав його нинішній голова Микола Онуфрійчук, знаний журналіст, письменник, громадський і культурно-освітній діяч, який на наше прохання підготував нам доволі повну інформацію про створення, структуру і діяльність волинської Холмщини, доповнену, зрештою, численними публікаціями [3].

Отже, товариство “Холмщина” на Волині започатковане на установчих зборах в Луцьку 18 листопада 1990 р. У той пам'ятний день формальному проголошенню товариства передувало декілька доповідей, які нагадали зібраним світлі й трагічні сторінки історії рідного краю. Зокрема, Микола Онуфрійчук виступив на тему “Холмщина й Підляшшя – наш рідний край”. Віктор Ревуха виголосив доповідь “Нищення церков на Холмщині й Підляшші”. До речі, він – уродженець села Богутичі Грубешівського повіту – ще у 1939 р. разом з батьками, загітованими радянською пропагандою, переїхав на Волинь. Закінчивши факультет романо-германської філології Харківського університету, працював викладачем німецької мови у школах Луцька, Волинському (тепер – Східноєвропейському) національному університеті імені Лесі Українки. Був, на жаль, мусимо говорити в минулому часі, відомим письменником, публіцистом, перекладачем. З доповіддю “Література Холмщини й Підляшшя” виступив уродженець с. Вишнева Грубешівського повіту, професор Волинського університету, доктор філологічних наук Олександр Рисак.

З організаційних питань, доповідь зробив широко відомий виходець з с. Стрільці Грубешівського повіту Йосип Струцюк – “Проект Статуту Волинського громадсько-культурного товариства “Холмщина””. Засновниками товариства виступили Волинське обласне відділення Українського фонду культури, обласні організації Спілки письменників України, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Учасники зібрання, в якому взяли участь делегації не лише з міст і районів Волинської області, а й з Києва, Львова, Рівного, затвердили Статут, обрали керівні органи товариства, визначили головні напрямки його діяльності [4].

За кілька днів, 21 листопада на першому засіданні Ради головою волинської “Холмщини” затвердили Віктора Ревуху, заступником – Йосипа Струцюка, а секретарем – Лідію Засадку [3]. За визначеними напрямками роботи було створено в Раді товариства декілька секцій. Упродовж перших десяти років волинську Холмщину очолювали Віктор Ревуха, Зіновій Марчук – виходець з Молодятич Грубешівського повіту, Анатолій Прачук – уродженець Невіркова Замістського повіту, Василь Ворон – нащадок переселенця та Богдан Самохваленко, також народжений в Україні. З 2000-го р. волинську “Холмщину” очолює Микола Онуфрійчук.

Станом на сьогодні волинське товариство в одинадцяти міських і районних відділеннях та кількох осередках об'єднує 4,5 тис. осіб депортованих етнічних українців, переважно вихідців з Холмщини й Підляшшя, частину їх нащадків. У Володимирі-Волинському діє міськрайонне товариство “Холмщина”, у складі якого понад 300 осіб [5].

Відповідно до свого Статуту, товариство визначило собі за мету домагатися задоволення та захисту соціально-економічних, культурних, духовних, вікових потреб, загалом законних прав та інтересів виселених і їх нащадків, а також відродження та збереження історичної пам'яті про малу батьківщину, про непросту долю, духовну і матеріальну культуру українців Холмщини, Підляшшя та інших етнічних українських земель, які тепер належать Польщі.

“До створення товариства нас спонукало те, що впродовж 45-ти років після примусового переселення і розпорошення як в різних регіонах України, так і в інших союзних республіках, а також під час акції Вісла – на північно-західних землях Польщі, ми, молодше покоління, та наші нащадки не мали змоги досягнути і осмислити правдиву історичну долю своєї прадавньої землі, найзахіднішої гілки українців, перейняти сповна від пращурів духовні, культурні, матеріальні надбання. Ця тема тривалий час у нас і в Польщі або замовчувалась, або фальшувалась. Прояви замовчування і фальшування, на жаль, мають місце й досі” [5], – так пояснив мотивацію створення волинської “Холмщини” її теперішній голова.

Волинська “Холмщина” співпрацює з громадськими об'єднаннями депортованих українців, які діють в інших областях України, входить до складу Об'єднання Закерзоння. Керівники волинського товариства холмщаків щорічно понад 20 літ надсилали звернення до Верховної Ради, Президентів, Прем'єр-міністрів України, українських дипломатів з проханням розглянути в українському парламенті проблеми, породжені виселенням, а не добровільною евакуацією в 1944–1951 р. етнічних українців зі свого прадавнього краю до СРСР, антиукраїнським терором і репресіями, надати цим акціям належну політико-правову оцінку, прийняти Закон України, який надав би примусово переселеним автохтонним українцям статус депортованих і передбачив би для них відповідний соціальний захист, відшкодування за завдані фізичні, духовно-моральні та матеріальні збитки [5].

Волинська “Холмщина” багаторазово просила, щоб на міждержавному рівні з Республікою Польща та Європейським Союзом вирішити питання про забезпечення безвізового режиму для депортованих етнічних українців та їх нащадків, позаяк існує природна потреба щорічно відвідувати місця походження, храми, монастирі, кладовища, могили рідних, роз'єднані родини; про належне вшанування пам'ятних місць, видатних предків українців, невинних жертв, яких зазнала мирна українська людність на Закерзонні; за участі Президентів України і Польщі відкрити і освятити пам'ятник жертвам Сагриня, де найбільше загинуло від польської зброї українського мирного населення. клопотання товариства підтримувала Волинська обласна влада [5].

Верховна Рада України з 1-го січня 2004 р. виселеним українцям замість статусу депортованих надала статус учасників-ветеранів війни, яким передбачено окремі пільги [6, с. 90]. На жаль, інші питання досі не вирішуються. Візовий режим у 2012 р. навіть ускладнено. Пам'ятник у Сагрині чекає свого освячення за участю Президентів України і Польщі понад шість років.

Волинське товариство щорічно зверталось з клопотаннями та пропозиціями до місцевої обласної та Луцької міської влади, до Генерального консула України в Люблині, до Патріарха Філарета, митрополита Луцького і Волинського Михаїла, архієпископа Люблинського і Холмського Авеля щодо належного вшанування Холмської ікони Божої Матері, спорудження в Луцьку храму її імені, щодо сприяння в проведенні щорічних паломницьких поїздок до рідного краю, впорядкування українських кладовищ, захоронень невинних жертв, встановлення меморіальних знаків, проведення щорічних обласних фестивалів-конкурсів “Ти не згасла, зоре ясна” імені Олександра Самохваленка, наукових конференцій, пам'ятних академій, віч скорботи та інших заходів, присвячених

історичній долі, духовній і матеріальній культурі Холмського краю, проблемам депортації, видатним і трагічним датам, подіям, людям, доля яких була пов'язана із землею наших предків [5].

Роботі товариства холмщаків на Волині з відродження та збереження історичної пам'яті про свій рідний край сприяла системна історико-краєзнавча, культурно-просвітницька, певною мірою й видавнича діяльність. Саме це передбачає розроблена Комплексна програма "Пам'ятаємо рідний край" [5].

Протягом останніх 14-ти років на запрошення Люблинсько-Холмського архієпископа Авеля, долаючи візовий режим, щорічно здійснюються паломницькі поїздки, під час яких колишні депортовані та їх нащадки беруть участь у церковних урочистостях у храмах Холма, Яблочина, Туркович, Грубешева, Томашева, Володави, у селах Сагринь, Ласків, Верховини, Березно, Голешів та інших, відвідують місця свого походження, кладовища, могили рідних, а також пам'ятні місця, пов'язані з іменами короля Данила Галицького, владики Іларіона, Прем'єр-міністра УНР в екзилі Пилипа Пилипчука, українського письменника Володимира Островського, селянського поета Михайла Кумецького, польського композитора Фредеріка Шопена, священномучеників о. Лева Коробчука, о. Сергія Захарчука, о. Миколи Гольца, преподобномученика Ігнатія, могили закатованих польськими боївками священників о. Михайла Трофимовича, о. Михайла Бокієвича з дружиною Антоніною Улашкевич в селі Кулаковичі, прадавні вали Волиня, Червеня, Стоп'єнську вежу тощо [5].

Вшановуючи пам'ять невинних жертв, яких зазнали українці Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини, Бойківщини під час воєн, депортацій, антиукраїнського терору, репресій, товариство домоглося встановлення меморіальних знаків у містах Волині: Луцьку, Ківерцях, Торчині, впорядкування українських кладовищ; захоронень у селах Холмщини: Сагринь, Ласків, Верешин (Варешин), Вишнів, Модринь, Шиховичі (Сиховичі), Бересть, Мірче та інших. Велика заслуга у впорядкуванні українських кладовищ на Холмщині належить історичу, Почесному членові товариства Сергієві Годлевському, який цю роботу проводить разом з членами товариства "Холмщина молода", студентами, семінаристами [5].

До честі ради волинської "Холмщини", яка зусиллями свого керівника домоглася, щоб голова Волинської ОДА 28 травня 2014 р. підписав доручення Про улаштування й утримання в належному стані місць української пам'яті і поховання жертв війни та політичних репресій на території Люблинського воєводства Республіки Польщі, яким зобов'язав голів Володимир-Волинської, Горохівської, Іваничівської, Ківерцівської, Ковельської, Локачинської, Луцької, Любомльської та Шацької РДА, а також міських голів Луцька, Ковеля, Володимир-Волинська та Нововолинська протягом нинішнього і наступних років провести цю роботу. Згідно додатку до доручення, названі райони та міста повинні впорядкувати й опікуватися українськими православними цвинтарями, зруйнованими вандалами ще до закінчення Другої світової війни, у 14 селах Люблинського воєводства. Можливо, шановним Читачам нашої публікації буде цікаво довідатись, про які ж села йдеться в документі. Тому інформуємо, що влада Волині взяла на себе опіку цвинтарями у 8 селах Грубешівського повіту – це Бусьно, Зосин, Крилів, Кулаковичі, Мірче, Тератин, Турковичі й символ трагедії українців Закерзоння – Сагринь; двох селах Томашівського – Потуржині й Телятині; по одному селу у Володавському, Замістському, Холмському повітах – відповідно у Ганську, Комареві, Стрільцях. Православним кладовищем на Холмській горі, в т. ч. могилою Прем'єра УНР в екзилі Пилипа Пилипчука опікується Ковельська міська рада [5].

29 вересня ц. р. один з авторів проекту – Юрій Макар з дружиною Леонорою відвідав цвинтар в Потуржині, де поховані його батько Іван Макар, вбитий у вересні 1943 р., і дід по материнській лінії Антін Свистун. Справді, кладовище, як символ захоронення людей багатьох поколінь, впорядковане, за що доземний уклін нововолинцям, які ним заопікувалися.

Щорічно біля пам'ятника на Луцькому міському Меморіалі слави відбуваються віча скорботи, під час яких вшановуються невинні жертви воєн, знищених українських сіл, депортацій, борців за волю і незалежність України, рідного краю. До цього пам'ятника приходять з квітами ветерани, діти, представники влади, делегації з інших областей України, з інших держав [5].

Упродовж багатьох століть українці Холмщини зберігали і вшановували Холмську чудотворну ікону Божої Матері, а 15 вересня 2000 р. за згодою холмщаків, членів товариства нащадки митрофорного протоієрея о. Гавриїла Коробчука, насамперед в особі його дочки Надії Горлицької, передали цю давню святиню, пам'ятку візантійського іконопису XI ст., під охорону Української держави (при умові, що вона буде зберігатися на Волині, де найбільше оселилося депортованих етнічних українців з Холмщини і Підляшшя та їх нащадків). Цей образ знаходиться в Музеї волинської ікони, де йому забезпечено належну охорону, температурно-світлові умови, проведено його дослідження та реставрацію Анатолієм Квасюком, за що він був удостоєний звання Почесного члена Волинського товариства “Холмщина”. Усі вірні мають до цієї ікони доступ, моляться, прикладаються до неї [5; 7].

Рада волинської “Холмщини” ініціювала спорудження храму Холмської ікони Богородиці в Луцьку. На це отримано благословення владики Михаїла і Патріарха Філарета. З 21 вересня 2009 р. діє наразі дерев'яна церква цієї ікони. 2013 р. розпочато спорудження мурованого храму, при якому передбачається відкриття музею, експонати якого мають висвітлювати історичну долю, духовну й матеріальну культуру українців Холмщини і Підляшшя. Членами товариства на спорудження і облаштування храму зібрано понад сто тисяч гривень добровільних пожертв. Такі пожертви надходять й від членів товариств холмщаків та підляшуків зі Львова, Києва, Чернівців та багатьох інших міст, а також із-за кордону. Багато зусиль докладають до будівництва храму, до прославлення Пресвятої Богородиці настоятель церкви митрофорний протоієрей Михаїл (Онищук), інші священослужителі, церковні хори, сестринська служба, до складу якої входять переважно члени товариства, його прихильники. 26 травня 2013 р. в Палаці культури міста Луцька пройшов благодійний концерт “Ти не згасла, зоре ясна з Холмської гори” за участю митрополита Луцького і Волинського Михаїла, церковних хорів, народної аматорської хорової капели “Дзвони Холмщини”, дуету “Душа Волині”, тріо “Віра, Надія, Любов”, інших лауреатів фестивалів [5].

Члени волинської Холмщини були активними учасниками Світових конгресів українців Холмщини й Підляшшя 17–21 вересня 1994 р. у Львові й Холмі, 19–21 вересня 1997 р. в Рівному, 19 вересня 2000 р. в Луцьку, 19 вересня 2004 р. у Львові.

18–19 травня 1991 р. члени товариства В. Ревуха, О. Рисак, Г. Горлицька, а також викладач Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки М. Кучінко взяли участь у першій науковій краєзнавчій конференції на тему “Холмщина і Підляшшя в історії та культурі України”, яка відбулася у Львові.

Рада товариства ініціювала і разом з викладачами Волинського університету імені Лесі Українки (тепер Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки) 22 лютого 2003 р. провела науково-практичну конференцію на тему “Депортація етнічних українців Польщі в XX столітті та її наслідки”, дві міжнародні наукові конференції: “Українці Холмщини і Підляшшя: історична

доля, духовна та матеріальна культура впродовж віків” (23–24 листопада 2004 р., 29–30 березня 2009 р.). 21–23 вересня 2006 р. делегація товариства взяла участь у Міжнародній науковій конференції “Холмщина на перехресті історії з нагоди 140-річчя від дня народження Михайла Грушевського”, що відбулася в Холмі [5; 8].

Рада товариства провела пам’ятні академії у зв’язку з 60-ю (16. 10. 2004) та 65-ю роковинами (01. 11. 2009) від початку депортації етнічних українців з Холмщини, Підляшшя, Надсяння, Лемківщини, Західної Бойківщини. У зв’язку з 70-ю роковиною масового знищення православних храмів на Холмщині й Південному Підляшші 13–14 жовтня 2008 р. делегація громадського об’єднання разом з науковцями Волинського національного університету імені Лесі Українки, народною аматорською хоровою капелюю “Дзвони Холмщини”, вокальним тріо “Віра, Надія, Любов” взяла участь у заходах, які відбулися в Холмі. А 29 листопада з цієї ж нагоди за участю волинських науковців та очевидців подій у Палаці культури міста Луцька пройшла пам’ятна академія.

Автором проекту пощастило побувати на запрошення Ради товариства “Холмщина на пам’ятній академії в Луцьку 28 вересня нинішнього року, присвяченій 70-й річниці початку депортації українців з Холмщини і Підляшшя, Надсяння, Лемківщини і Західної Бойківщини. Доповідь про трагедію, яка випала на долю українців, зробив голова товариства Микола Онуфрійчук. Виступили депортовані, їх нащадки, у тому числі й в художній формі – співали, декламували. Забирали слово й представники місцевої влади. Привітав учасників академії й депутат Верховної Ради України Євген Мельник.

Присутнім в залі було представлено літературно-мистецьку композицію, присвячену трагедії українців Закарзоння за участю Народної Хорової капели “Дзвони Холмщини” під орудою Мирослави Новакович, до речі, доньки Олександра Головерси, відомого волинського митця, холмського походження, вокального тріо “Віра, Надія, Любов” під керівництвом Галини Савельєвої, сімейного тріо Ірини, Ніни і Анастасії Мандзій – керівник Тамара Артюшевська, хору храму Холмської ікони Божої Матері – регент Катерина Панасюк, чоловічого вокального ансамблю з Ковеля “Промінь” та ін. Справжньою окрасою концерту стало виконання доцентом Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, заслуженим артистом України Іваном Дердою улюблених пісень холмщаків “Гей, у Холмі під горою” (вважається, що пісня про сотника Холмської самооборони Юрія Лукашука), “Пісня про курінного Ягоду (про хорунжого Мар’яна Лукашевича)”, “Гори я обійшов” (улюблена пісня командира холмської самооборони Якова Гольчевського-Войнаровського).

Під час академії відбулася презентація двох томів “Від депортації до депортації”. Її провів від імені авторського колективу Юрій Макар, який не тільки розповів про твір, але й зупинився детально на спогадах і документах, опублікованих у другому томі. Його отримали автори спогадів або їх нащадки, присутні в залі. Опубліковані у другому томі документи, в основному представлені протоколами свідчень очевидців варварського нищення холмських сіл разом з їх мешканцями. Том отримала Ірина Дмитрієва (Свистун). У ньому видруковані свідчення її батька Юрія Свистуна про спалення 2 квітня 1944 р. села Новосілки Томашівського повіту і вбивство понад 120 селян [8].

Волинська “Холмщина” провела ювілейні академії “Холмському роду нема переводу з нагоди 15-річчя товариства” (19. 11. 2005), “Пам’ятаємо отчий край з нагоди 20-річчя утворення товариства” (21. 11. 2010) та 20-річчя утворення Народної аматорської хорової капели “Дзвони Холмщини” (18 березня 2012) тощо [8].

Члени волинського громадського об’єднання холмщаків беруть активну участь у відзначенні державних, національних свят, у вшануванні пам’яті Тараса

Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Грушевського, інших видатних синів і доньок України, нашого рідного краю. Товариство прилучилося до створення фонду спорудження пам'ятника Олені Пчілці в Луцьку, до збирання добровільних пожертв на підтримку Збройних сил України. Ювілейні академії проведено на вшанування короля Данила Галицького з нагоди 810-річчя від дня народження (2011), 750-річчя (2003) і 760-річчя його коронації в Дорогичині та у зв'язку з 750-ю роковиною від часу його упокоєння і поховання в Богородичному храмі в стольному Холмі (16. 03. 2014) [5].

У січні 2012 р. волинські холмщаки вшанували пам'ять видатного українського ученого-енциклопедиста Івана Огієнка (владики Іларіона), відкрили та освятили меморіальний знак на вулиці його імені в Луцьку, разом з викладачами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки провели Пам'ятну академію [5].

У зв'язку з 70-ю роковиною від трагічної загибелі патріота України, активного учасника національно-визвольних змагань, організатора і очільника Української самооборони Холмщини Якова Гальчевського-Войнаровського, у березні 2013 р. члени товариства взяли участь у Пам'ятній академії, ініційованій та проведеній Почесним членом товариства Сергієм Годлевським. Нині волинська Холмщина готується до відзначення 120-річчя від дня народження цього подолянина, якого доля поріднила з Холмським краєм [5].

У поточному році товариство вшановує пам'ять знаного земляка Олександра Самохваленка, який, після виселення у 1945 р. з Холмщини, створив Волинський народний хор, був його керівником, диригентом, художнім керівником обласної філармонії, багато зробив для розвитку культури та мистецтва Лесиною краю, став на Волині першим заслуженим артистом України. Його ім'я носить обласний фестиваль-конкурс "Ти не згасла, зоре ясна".

Засобами культури і мистецтва волинська Холмщина намагається привернути увагу земляків до справи відродження та збереження пам'яті про рідний край, його долю, культуру, духовність, передати цю пам'ять своїм нащадкам. Від березневих Шевченківських днів 1992 р. при товаристві діє народна аматорська хорова капела "Дзвони Холмщини", керівниками якої були Микола Гарбарук, Олександр Головерса, а тепер її очолює Мирослава Новакович. Користується популярністю вокальне жіноче тріо "Віра, Надія, Любов" (керівник Галина Савельєва) [5].

Хорові колективи, обдаровані діти, талановита молодь беруть активну участь у творчих звітах, фестивалях, пам'ятних академіях, вічах скорботи, у літературно-пісенному рейді та інших заходах на Волині, в інших областях України та на Холмщині й Підляшші. 16 листопада 2003 р. був проведений фестиваль "Ми – діти Данилового краю". А з 2007 р. проводиться щорічний обласний фестиваль-конкурс "Ти не згасла, зоре ясна" імені заслуженого артиста України Олександра Самохваленка у 7–8-ми номінаціях. У ньому беруть участь як депортовані етнічні українці з Холмщини й Підляшшя, так і їх нащадки. Метою фестивалю є виявлення та підтримка талановитих виконавців, пошук, відродження і популяризація музичного, хорового, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, поетичних і прозових творів, пов'язаних з цією найзахіднішою гілкою українства. У 8-ми фестивалях взяло участь майже 1800 осіб, понад 260 з них стали лауреатами. Переможці фестивалю згодом беруть участь у Міжрегіональному фестивалі-конкурсі "Пісні незабутого краю у місті Городок на Львівщині" [5]. До речі, в поточному році авторам проекту пощастило бути гостями фестивалю, який справді відіграє помітну виховну роль.

Товариство подбало про підготовку та видання збірок українських пісень Холмщини й Підляшшя "Співає Холмщина" і "Ти не згасла, зоре ясна". До останньої найбільше внесено пісень, записаних з голосу активного члена

товариства, мешканки села Ласкова Грубешівського повіту Надії Мельник (Новосад). Зусиллями голови товариства Миколи Онуфрійчука та інших активістів товариства видано книги про українців рідного краю та їх нащадків “Холмському роду нема переводу”, “Нас поріднили Холмщина й Волинь”, про народну аматорську хорову капелу “Дзвони Холмщини”, добірку холмсько-підляських пісень тощо [9; 3; 10–11].

Періодично видається інформаційний бюлетень “До храму Холмської Богородиці”, в якому поміщаються розповіді про долю Холмської чудотворної ікони Божої Матері, висловлюється вдячність тим людям, парафіянам, організаторам, які вносять добровільні пожертви на спорудження мурованого храму, освяченого іменем давньої духовної святині [5].

У товаристві належним чином дбають про вшанування ветеранів, активних членів та прихильників. До ювілейних дат вручають вітальні адреси, подяки, грамоти, найактивнішим присвоюють звання Почесний член Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства “Холмщина”. За велику, одержиму громадсько-культурну, творчу роботу, написання і видання книг, присвячених історичній долі українців Холмського краю, їх культурі, мистецтву, пам’яткам, святиням вручається громадська премія “Данилова корона”, встановлена товариством.

Почесними членами товариства є Сергій Годлевський, Олександр Головерса, Віталій Дзюрило, Іван Засадко, Лідія Засадко, Анатолій Квасюк, Мирослав Стефанишин, Ростислав Стрілка, Анатолія Ярмошук. Звання лауреатів премії “Данилова корона” удостоєні Любов Василів-Базюк (Канада), Андрій Бідзіля, Олександр Головерса, Лідія Засадко, Микола Онуфрійчук, Мирослав Стефанишин, Йосип Струцюк, Віталій Федосюк [5].

За участю товариства, окремих його членів зібрано і передано у фонди Державного архіву області, Волинського краєзнавчого музею та інших музейних установ частину документів, свідчень, світлин, друкованих видань, публікацій, етнокультурних предметів, які експонуються, використовуються науковцями, дослідниками, краєзнавцями, журналістами. Книжкові виставки, презентації нових видань організуються разом з працівниками бібліотек, з викладачами, студентами, учнями.

Холмщакі в столиці України

Згідно обраної структури викладу, наступним земляцьким осередком є Київське ветеранське правозахисне товариство депортованих українців імені Михайла Грушевського – “Холмщина”, засноване у 1998 р. Його першим головою обрано Йосипа Гриба, уродженця села Красне Холмського повіту, доктора біологічних наук, професора [1]. Наступником на цій посаді став виходець з села Янівки того ж повіту Йосип Пенкало. Після нього головою київської “Холмщини” стала уродженка Тугань, що на Грубешівщині, доктор медичних наук, професор Ніна Міщанчук, яка, між іншим, подає авторам проекту неоціненну допомогу зі збору спогадів, віднайдення тих, хто хотів би передати до опублікування відомості про рідний край. По ній товариство очолив уродженець Телятина Томашівського повіту Ростислав Гвоздяк, видатний вчений, доктор біологічних наук, професор. Наступним керівником осередку був виходець із села Обша Білгорайського повіту Степан Назарок. Нинішній голова київської Холмщини Степан Романюк незмінно керує нею дотепер [12].

Потрібно зазначити, що товариство на свою Інтернет-сторінку виставило понад десять інформаційних матеріалів. До честі київської “Холмщини”, її Інтернет-сторінка є найповнішою, порівняно з іншими обласними організаціями. Тут автори проекту віднайшли цікаві матеріали історико-просвітницького характеру. Зокрема, маємо на увазі двосторінковий нарис “Про товариство”, авторства Степана Романюка, нинішнього голови товариства. В матеріалі

йдеться про заснування й завдання київської “Холмщини”, усіх її голів, про основні напрямки діяльності [12]. Якщо говорити про власне історико-просвітницьке спрямування Інтернет-сторінки, то слід виділити, насамперед, текст “Холмщина – українська історична земля...”, автор С. Семенюк, в якому у загальних рисах подана коротка історія нашого знедоленого краю. Можна б лише побажати, щоб товариство знайшло можливість розширити поданий матеріал, довівши його бодай до остаточної ліквідації там українства внаслідок останньої депортації. Це дуже повчальний матеріал, особливо для нащадків депортованих, зрештою, не лише для них [13].

Цілком зрозуміло, що організатори земляцьких товариств, закладаючи їх, подбали про вироблення відповідних установчих документів. У даному випадку ведемо мову про Статут, у якому визначені загальні положення; мета і завдання товариства; членство в ньому; структура; матеріальна база тощо. У відповідності зі Статутом, головною метою діяльності київської “Холмщини” є об’єднання депортованих українців та їх нащадків задля задоволення “їх законних соціальних, економічних, творчих, ветеранських, вікових, культурних та інших спільних інтересів; збереження історичної пам’яті та відродження духовної і матеріальної культури найзахіднішої гілки українства, увічнення пам’яті українців – жертв політичних репресій на територіях сучасної південно-східної Польщі – Холмщини, Підляшші, Надсянні, Лемківщини” [14].

Відповідно до мети, київські холмщаки визначили основні завдання своєї діяльності, а саме:

а) сприяння процесам розвитку демократії в Україні та ліквідації наслідків тоталітаризму у всіх сферах суспільного життя шляхом відтворення історичної справедливості;

б) сприяння правовому захисту депортованих – ветеранів війни у відшкодуванні вартості землі та іншого майна, залишеного в Польщі, створення належних умов для підтримки здоров’я та, як написано в Статуті, “активного довголіття, організації соціального та інших видів обслуговування”;

в) аналіз причин та характеру переслідування українців у Холмщині, Підляшші, Надсянні та Лемківщині під час Другої світової війни;

г) збереження місць пам’яті й поховання жертв війни, політичних репресій та депортації українців з предковічних українських етнічних земель, збереження та плекання духовної і матеріальної культури найзахіднішої гілки українства;

д) здійснення пошукової роботи та дослідження на території Польщі місць поховання українців, загиблих внаслідок політичного протистояння, облаштування могил і увічнення пам’яті про там загиблих [14].

Статут передбачає також належні форми роботи для досягнення головної мети своєї діяльності та виконання поставлених перед собою товариством завдань. Ними є:

а) проведення просвітницької роботи із залученням засобів масової інформації, організація виставок, вечорів пам’яті, благодійних концертів тощо;

б) співпраця з комісіями при Радах народних депутатів та іншими органами влади і об’єднаннями громадян;

в) участь у міжнародній, у тому числі політичній діяльності, проведення масових заходів, сприяння налагодженню тісних контактів з представниками української діаспори – вихідцями з колишніх українських етнічних теренів;

г) проведення науково-дослідницької роботи, у тому числі дослідження проблеми проходження, перебігу наслідків українсько-польського протистояння, політичних репресій і депортацій, позбавлення майна тощо;

д) проведення наукових семінарів, конференцій та інших заходів, присвячених дослідженню проблем українсько-польського міжлюдського

конфлікту, політичних репресій, депортацій, проблем духовної і матеріальної культури депортованих українців;

е) збір добровільних пожертв та спонсорської допомоги для потреб фінансової підтримки діяльності товариства;

є) організація поїздок членів товариства та їх нащадків до Польщі з метою відвідування колишніх місць проживання, увічнення пам'яті жертв політичного протистояння, участі у храмових святах Різдва Богородиці й Турковицької Божої Матері;

ж) збір експонатів про духовну і матеріальну культуру депортованих та організація в музеях відповідних виставок і експозицій;

з) здійснення необхідної господарської або іншої комерційної діяльності шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій із статусом юридичної особи;

і) заснування засобів масової інформації, видання інформаційного бюлетеня, публікація документів, матеріалів, свідчень депортованих українців;

й) сприяння членам товариства у доступі до архівних та музейних фондів, до засобів наукових книгосховищ [14].

Справді амбітні мета, завдання щодо її досягнення, достойні форми діяльності для їх втілення у життя. Дай, Боже, щоб київська “Холмщина” могла їх реалізувати, попри вік її активістів.

На превеликий жаль, чимало тих активістів, і не лише з київської “Холмщини”, поступово відходить у інший світ. Тим не менше, цілком зрозуміло, що столичний осередок мав і ще має у своєму складі цілу плеяду вчених, вихідців з переселенського середовища, й доволі відомих, якщо не сказати – видатних. Тим більше, як відомо авторам проекту, що, зрештою, видно і з матеріалів товариства, воно доволі ефективно контактує і з науковцями, передусім суспільствознавцями – не вихідцями з переселенського середовища, але тими, кого глибоко турбує депортаційна проблематика. Відрадно, що сказане відображене на відповідній сторінці товариства під загальною назвою “Члени Київського товариства “Холмщина” – інтелектуальна еліта України”. В ній окремо виділені вчені із ступенями докторів наук, кандидатів наук, відомі митці. Така інформація дуже цінна з огляду на те, що вигнані у дитячому віці з рідних земель переселенці, незважаючи на скруту, в якій опинилися разом із батьками, змогли, завдяки наполегливості й природнім талантам, знайти свій шлях у науку і внесли неоціненний вклад до її скарбниці [14].

Про частину з тих, про кого подала інформацію київська “Холмщина”, ми вже писали у другому томі “Від депортації до депортації”. Мова, наприклад, про уродженця с. Туровець Холмського повіту, доктора медичних наук, професора, організатора і першого голови Асоціації трансплантологів України, Євгена Барана. В іншій галузі знань – мовознавство – уславився холмщак Андрій Бурячок, уродженець Ощева на Грубешівщині, доктор філологічних наук, професор, лауреат декількох премій, один з авторів 11-томного “Словника української мови” [1, с. 140–141; с. 133–134]. Уродженець с. Посадова Томашівського повіту Веніамін Сікора, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, вніс чималий вклад власне у розвиток економічної науки, був засновником і президентом Української асоціації соціально-економічних досліджень, менеджменту і прогнозування [15].

Про згаданих вище трьох наших видатних земляків, знову ж таки, на жаль, мусимо говорити в минулому часі. З іншого боку, на щастя, в лавах київської “Холмщини” продовжують діяти холмщаки та їх нащадки. Для прикладу назвемо бодай декількох. Перш за все – це два брати Гвоздяки – Ростислав і Петро. Перший з них – уродженець с. Телятина, другий – сусіднього с. Стенятина Томашівського повіту. Обидва доктори біологічних наук, професори, лауреати

Державної премії України в галузі науки і техніки, разом автори близько тисячі наукових публікацій, в тому числі монографій, патентів на винаходи тощо. Спогади пана Ростислава ми вже оприлюднили. Вони складаються з двох фрагментів – “Різдво Христове на Холмщині” та “Згадую свою рідну землю...”. Для нас вони особливо близькі, бо їх автор походить з рідного села батька одного з авторів проекту [1, с. 357–370]. Йосип Гриб, виходець із Красного Холмського повіту, також доктор біологічних наук, професор, автор численних наукових праць, винахідник у галузі екології, народний цілитель – фітотерапевт. Авторам проекту доводилося зустрічатися з вченим як земляком на конгресах у Рівному. Його цікаві спогади зі світлинами “Опалого квіту по всьому світу” ми опублікували у другому томі “Від депортації до депортації” [1, с. 357–370]. Професор Гриб, до речі, подарував нам свою найновішу працю, присвячену цілительству [15].

Серед активістів київської “Холмщини” ще декілька докторів у галузях прикладних наук. Маємо на увазі Миколу Дмитрука, доктора фізико-математичних наук, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки України. Микола Дмитрук є уродженцем села Петрилова Холмського повіту. Між іншим, його син Ігор Дмитрук, вже уродженець Рівного в Україні, пішов дорогою батька. У тридцятирічному віці став доктором фізико-математичних наук. Нині – професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка [16, с. 28]. Роман Кутас, уродженець села Зубовичі Томашівського повіту, доктор геолого-мінералогічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Нащадок уродження села Виткова Грубешівського повіту Микола Крупа, доктор фізико-математичних наук [15].

Інший нащадок холмщаків Ростислав Радишевський, щоправда, дослідник гуманітарного профілю, походить з родини з сусіднього села Потуржина. Відомий дослідник мови і літератури, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, знаний громадський діяч [15].

Варто б до вище названих докторів наук додати ще прізвища двох жінок-лікарів. Одна з них певний час очолювала київську “Холмщину”. Це Ніна Міщанчук, доктор медичних наук, провідний науковий співробітник. Між іншим, докладає багато зусиль, підтримуючи наш науковий проект, про що вище вже згадувалося. Вона допомогла нам “вийти” на іншу колегу – медика Віру Казмірчук, уродженку славнозвісного села Турковичі Грубешівського повіту, доктора медичних наук, професора, директора Інституту клінічної імунології та алергології Національного медичного університету імені О. О. Богомольця [1, с. 147–149]. Остання, поряд з активністю в організованому житті вигнанців з отчого краю, зробила помітний вклад у розвиток української медицини, звеличуючи її наукові здобутки. Попри зайнятість, охоче відгукнулася на наше прохання, подала змістовну інформацію про своє життя і працю, про що ми написали у другому томі нашої монографії.

Не забули керівники київської “Холмщини” й про видатних митців, наших земляків, або їх нащадків. Один з них – Михайло Грицюк, людина з цікавою біографією. Народився у селі Пасіка (Пасіки), що недалеко від щойно згаданих Туркович, на Холмщині. Ще до початку Другої світової війни виїхав до Аргентини. В Україні жив від 1955 р., видатний український скульптор. Автор багатьох робіт, які зберігаються, крім Києва, в багатьох обласних центрах України. Автор пам’ятника Пабло Пікассо в Тулузі, співавтор пам’ятника Тарасу Шевченкові в Москві, учасник багатьох міжнародних мистецьких виставок в Україні та поза її межами. На жаль, рано пішов з життя. Але, на щастя, справу батька продовжив син Владислав Грицюк, також відомий скульптор [17, с. 491].

Іншим митцем, нашим земляком, про якого, щоправда, також доводиться говорити в минулому часі, був уродженцем Грубешева (за іншими даними, села Гостинного, що неподалік Грубешева) Богодар Которович – видатний український скрипаль, диригент, народний артист України, завідувач кафедри Київської консерваторії. Лауреат державної премії імені Тараса Шевченка, ряду міжнародних конкурсів, організатор і беззмінний керівник Державного камерного ансамблю “Київські солісти”. Митець залишив для України і світу продовжувача своєї справи в особі доньки Мирослави Которович, яка гідно йде шляхом батька [4, с. 113–119].

В Інтернет-матеріалах київської “Холмщини” названий з десятком кандидатів різних галузей науки, які у силу своїх можливостей також гідно представляють наш рідний край. Про більшість з них ми написали у другому томі “Від депортації до депортації”. Тут хочемо лише підкреслити, що з авторським колективом плідно співпрацює людина з поданого списку – Галина Вишневська, уродженка знаного на Холмщині містечка Тишівці, кандидат філологічних наук, багатолітній працівник Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова у Києві, авторка і укладачка кількох монографій про Холмщину. У нашому другому томі вміщені її спогади [1, с. 345–357].

Заслугує на схвалення діяльність київської “Холмщини”, спрямована на співпрацю зі знаними українськими вченими суспільствознавства. Як нам відомо, серед них – доктори історичних наук, професори Валентина Борисенко, Володимир Сергійчук, Юрій Шаповал, доктор філологічних наук, професор Микола Тимошик. Ці люди, хоч за походженням не переселенці з українських етнічних земель Польщі, все ж зробили чимало для того, щоб відтворити їх історичний український лик, тепер можна з гіркотою сказати – в минулому. Валентина Борисенко ще в 1990-х рр. минулого століття виступила редактором етнографічної розвідки “Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження”. Робота профінансована подружжям Даниленків – Наталії та Івана – з Філадельфії (США). Вона вміщає матеріали 18 авторів – 10 з України і 8 з Польщі. В сучасній Україні ніхто до неї, а також після неї, не видавав подібної праці [18]. Що ж стосується Володимира Сергійчука, то він, крім того, що є автором багатьох науково-документальних видань з українознавчої тематики, в тому числі й таких, що безпосередньо стосуються нашої проблематики [19–20], дав згоду на рецензування нашого тритомника, два томи якого вже вийшли друком.

У численних працях Ю. Шаповала знаходимо цікаві фрагменти з історії стражденної Холмщини впродовж першої половини минулого століття, зокрема у редагованому ним спільному багатотомному українсько-польському виданні “Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи” [21, с. 348–349]. Ну, а Микола Тимошик, хоч формально не історик, для нас цікавий передусім працями про митрополита Іларіона (професора Івана Огієнка), з іменем якого пов’язане бурхливе відродження Української православної церкви на Холмщині і Підляшші (“Голгофа Івана Огієнка”; “Лишусь навіки з чужиною”) [22].

Київська “Холмщина” тісно взаємодіє з іншими подібними структурами депортованих в Україні – Волинською, Львівською, Рівненською. Вона є членом Координаційної ради об’єднання товариств депортованих українців Закарпаття, Київської міської правозахисної організації “Меморіал імені Василя Стуса”. Очевидною заслугою київських холмщаків, передусім нинішнього голови товариства Степана Романюка, є членство в Європейському союзі виселених і вигнаних народів (EUEEP).

Виконуючи поставлені перед собою завдання, київське товариство розробило і у березні 2005 р. ухвалило програму “Десять кроків для збереження історичної

пам'яті”, яка “стала стратегічним і організаційним документом його подальшої діяльності” [12]. Варто наголосити, що київська “Холмщина” постійно намагається достукатися, скажемо так, до української влади стосовно задоволення потреб депортованих земляків. Зокрема, вона ухвалила “Звернення до Президента України” про опрацювання на державному рівні заходів щодо вирішення болючих проблем, породжених переселенням до УРСР, нібито добровільно, а насправді вимушено. Найважливішим пунктом документу й надалі залишається питання надання вигнанцям статусу депортованих, з відшкодуванням їм моральних та матеріальних збитків [12]. Додамо від себе, що подальше розв'язання проблеми постійно нагтовхується на якісь непереборні, в умовах української дійсності, перепони. Так, у грудні минулого року передбачалося провести у відповідному Комітеті Верховної Ради розгляд цього клопотання не лише київського товариства, але й інших товариств, загалом кажучи, тих, які представляють вигнанців з усього Закерзоння. На заваді стали події на Майдані, а згодом – агресія Росії проти України, захоплення нею Криму під прикриттям спровокованого референдуму, намагання взагалі розколоти Україну як державу, з метою повернути собі терени, якими вона колись володіла. Зрозуміло, що за таких обставин розв'язання застарілих проблем, хоч, наберемося сміливості сказати, не менш важливих для Української держави, зараз не на часі. Проте, нинішнім подіям передувало понад два десятиліття, коли українська влада мала можливість вирішити ту палючу проблему переселенців з Польщі.

Щоправда, 16 вересня нинішнього року таки відбулися Підкомітетські слухання на тему “Трагедія українців Закерзоння – злочин комуністичного режиму (до 70-х роковин початку депортації українців з території Польщі)”, зорганізовані Підкомітетом з питань трудових мігрантів та національно-культурної співпраці Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції разом з Українським інститутом національної пам'яті. У слуханнях взяло участь понад півсотні осіб – народних депутатів, науковців, представників товариств депортованих, журналістів тощо. Відкрив слухання і вів їх народний депутат Олег Панькевич. Він і директор Українського інституту національної пам'яті Володимир В'ятрович у своїх вступних промовах наголосили на нагальній потребі здійснити рішучі кроки щодо розв'язання наболілої проблеми депортованих з Польщі українців. Зібрані заслухали дві доповіді – “Депортації 1944–1951 років як складова комуністичної політики геноцидів українства”, виголошеної доктором історичних наук, професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимиром Сергійчуком та “Стан і перспективи відновлення прав українців, примусово виселених (депортованих) з території Польщі на територію УРСР” у 1944–1951 рр., голови Київського ветеранського правозахисного товариства “Холмщина” Степана Романюка. Передбачалася ще доповідь доктора юридичних наук, професора КНУ Петра Захарченка на тему “Політико-правова оцінка примусового виселення українців зі своїх етнічних територій”, але, з невідомих причин, доповідач на слухання не прибув.

Після доповідей слово надали керівникові авторського колективу праці про долю холмство-підляських українців Юрієві Макару, який презентував перших два її томи, які вже вийшли друком. У своєму виступі він розповів про виникнення задуму щодо написання роботи, збір документальних матеріалів, спогадів, зустрічі з зацікавленими особами і науковцями у різних країнах, а також дорікнув депутатам Верховної Ради України за недостатню увагу державної влади до проблем депортованих з Польщі, і не тільки. Загалом виступило понад 20 осіб – народні депутати Богдан Бенюк, Анатолій Вітів, Євген Мельник, представники товариств депортованих українців, науковці, журналісти.

Присутні уважно заслухали виступ представника лемківських переселенців, яких доля занесла на Луганщину, а тепер сепаратисти вивезли усе село у невідомому напрямку. На завершення учасники слухань ухвалили резолюцію з дев'яти пунктів, у якій, власне кажучи, повторені вимоги депортованих стосовно задоволення їх нагальних потреб [24].

Правління київської “Холмщини” у цій справі, як і в усіх інших ділянках своєї діяльності, про що ми вже дещо сказали вище, підтримує зв'язки з усіма громадськими організаціями, які об'єднують депортованих українців, що компактно проживають у західних областях України. З ініціативи київської організації збори керівників товариств депортованих українців прийняли Ухвалу про вступ до Європейського союзу виселених і вигнаних народів (скорочена англomовна назва EUEEP) та делегували київській “Холмщині” повноваження представляти їх інтереси в міжнародній організації. Згідно з рішенням Генеральної асамблеї Європейського союзу виселених і вигнаних народів, київський осередок з 1 січня 2009 р. є повноправним членом цієї міжнародної організації, в якій представляє практично всі товариства в Україні, які об'єднують депортованих українців [12].

Якщо ж говорити про поточну роботу, то київська “Холмщина” організує або бере участь у загальноукраїнських або місцевих заходах, присвячених, наприклад, вшануванню жертв політичних репресій та голодоморів. Не просто бере участь, але виступає ініціатором відзначення роковин примусової депортації українців з Польщі до УРСР, горезвісної акції “Вісла” тощо. Яскравим прикладом подібних заходів є, зокрема, проведення 9 вересня 2014 р. мітингу-реквієму в Києві біля пам'ятного хреста “Жертвам репресій 30-х – початку 50-х років” за участю понад 150 осіб депортованих та їх нащадків з нагоди 70-х роковин початку депортації українців з території Польщі. Учасники мітингу-реквієму одноставно ухвалили Звернення до Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України з вимогами відновити історичну пам'ять і правду про депортацію протягом 1944–1951 рр. близько 700 тис. українців з Польщі та вирішити інші пов'язані з нею проблеми [24].

Правління товариства організує поїздки своїх членів та їх нащадків до Польщі для участі в богослужіннях на честь Турковицької Божої Матері, Хомської Богородиці, а також з метою відвідання місць свого походження. Хочеться з цього приводу навести цікавий, а zarazом повчальний приклад. Мова про давнє українське село Березно, неподалік Холма, власне на півдорозі від нього до Дорогуська – контрольно-пропускного пункту на кордоні з Україною (з українського боку – Ягодин). Під час депортаційних процесів середини 40-х рр. минулого століття частина мешканців села опинилася в Україні, частина залишилася в Польщі, спочатку майже поголовно вивезена на багато разів згадувані понімецькі землі, але згодом, бодай частково, повернулася до рідного села. Нинішній заступник голови київської Холмщини Ілля Басаковський, розповів нам, зрештою, передав матеріали стосовно свого та інших мешканців Березна родоводу. Суть справи полягає в тому, що один із березненців – Станіслав Ковальський, спогади якого, до речі, опубліковані у нашому другому томі, не потрапив до УРСР, а разом з батьками – на понімецькі землі в Польщі, але таки повернувся до рідного Березна. Разом із іншими березненцями його син Владислав Ковальський виступив ініціатором відбудови у селі православної церкви. Її висвячення відбулося десять років тому. А тепер щорічно у Березному відбуваються храми – зустрічі тих, хто проживає у селі, з тими, хто приїжджає з України та інших місцевостей Польщі. Відбуваються вони наприкінці липня, на день Володимира Великого – рівноапостольного київського князя. До речі, Владислав Ковальський бере активну участь у відродженні українського духовно-культурного життя на Холмщині, будучи заступником голови

Українського товариства в Любліні, відомого історика і громадського діяча Григорія Купріяновича, з яким ми підтримуємо тісні стосунки і використовуємо надані ним матеріали для роботи над нашим проектом [1, с. 433–437].

Делегації київської “Холмщини” під час відвідин Польщі мають зустрічі з керівництвом українських громадських структур, зокрема: з нинішнім головою Об’єднання українців Польщі Петром Тимою, згаданим Григорієм Купріяновичем. Київські холмщаки брали активну участь у презентації колективної праці “Холмщина і Підляшшя”, за редакцією В. Борисенко, у переглядах відеофільмів “Ти не згасла, зоре ясна” та “Акція “Вісла””. Насиченою і цікавою є культурно-освітня програма громади київських холмщаків. Для прикладу, вони залюбки відвідували концерти ансамблю “Київські солісти” під орудою почесного члена київської Холмщини Богодара Которовича, сольні авторські концерти члена товариства Миколи Сікори, перегляді фільму “Не плач за мною, Аргентино!”, про скульптора-холмщаків Михайла Грицюка, також почесного члена товариства тощо [12].

Спільно з Управлінням у справах національностей і міграції Київської міської державної адміністрації для активу національно-культурних товариств столиці товариство Холмщина провело два семінари. Один з них присвячувався трагедії українців, примусово виселених з Польщі. Інший – 60-м роковинам недобрим словом згадуваної акції “Вісла”. Було це десять років тому [12].

Написаним вище, діяльність київської “Холмщини” далеко не вичерпується. Ми подали лише загальний нарис того, чим вона займається. Додамо тільки, що на Інтернет-сторінці товариства знайшлося місце і для низки важливих, з точки зору дослідника, матеріалів стосовно трагедії, пережитої не лише холмщаків чи підляшуків, але й усіма закерзонцями на заключному етапі Другої світової війни, у зв’язку з вигнанням з прабатьківських земель. Це й ряд звернень та листів 1943–1946 рр. священослужителів, громадських українських організацій, жителів окремих регіонів і конкретних сіл з проханням порятунку від масових вбивств у ні в чому не винних людей. Можна знайти тут і витяги із звітних документів радянських і польських властей [12]. Для нас усі ці документи знайомі. Ми широко залучали їх до праці над проектом. Проте, з ними не дуже, м’яко кажучи, обізнаний широкий загал тих же холмщаків, підляшуків, надсянців чи лемків, вигнаних з рідних земель, та їх нащадків. Тому виставлення тих документів на Інтернет-сторінку київської “Холмщини”, на нашу думку, на часі.

Організація холмщаків Львівщини

Далі зупинимо увагу шановного Читача на Львівському суспільно-культурному товаристві “Холмщина”.

Відомі події другої половини 80-х рр. минулого століття, які загалом можна охарактеризувати як розрекламовану в усьому світі перебудову (російською – “перестройка”), насправді були завершальним етапом глибокої суспільно-політичної та соціально-економічної кризи тодішнього СРСР. Відповідно, в українському суспільстві з’явилася можливість для виникнення громадських рухів та організацій, про що раніше ніхто не смів навіть мріяти. Деталізувати цей аспект немає потреби, оскільки про нього вже дещо сказано вище. Проте, у той час, коли масово виникали подібні організації, серед яких, наприклад, поява Народного Руху України, установчий з’їзд якого відбувся 8–10 вересня 1989 р. у Києві, зауважимо, не без активної участі українських демократичних діячів зі Львова, з’явилася ідея створення організації депортованих холмщаків у Львові. Її висунув поет, член Спілки письменників України, холмщак Володимир Лучук, що захопило інших земляків разом з ним взятися за втілення ідеї у життя. Між іншим, його мати походила із знаного роду Головерсів, один з нащадків якого Олександр Головерса тривалий час працював актором Львівського музично-

драматичного театру імені Марії Заньковецької та понад сорок років – викладачем вокалу Луцького педагогічного училища. Виховав чимало відомих співаків. Будучи членом ради волинської “Холмщини”, тривалий час керував чоловічим квартетом “Жайвір”, жіночим тріо “Віра, Надія, Любов” тощо [9, с. 29]. Сам Лучук вже у молоді роки став відомим українським поетом, який значну частину свого доробку присвятив рідній Холмщині. До речі, про долю холмшаків з ним мав цікаву розмову Ю. Макар ще у середині 1960-х рр., коли той у складі триособової делегації львівських літераторів відвідав молоде шахтарське місто на Львівщині – Червоноград, а Юрій там працював директором школи [8].

Установчі збори Львівського суспільно-культурного товариства “Холмщина” відбулися 24 лютого 1990 р. у Львові [25, с. 3]. Немає сумніву, що це був перший подібного типу форум вигнанців з Холмщини, і відразу зауважимо, що в ньому взяли участь не лише вони, а й представники депортованих з інших українських етнічних земель у Польщі.

За підрахунками організаторів зборів, у них взяло участь 200 осіб, 191 з яких подали заяви про вступ до товариства. У зборах взяли участь, крім делегацій з Львівщини і самого Львова, вигнанці, які осіли на Волині, Рівненщині, Тернопіллі, Києві, Вінниці, Одесі. Чернівці представляли Ю. Макар та його дружина Леонора (не холмшачка за походженням). Як і годиться, на Установчих зборах були ухвалені всі необхідні для реєстрації товариства документи. Обрали 21-особову Раду товариства та її голову. Першим головою товариства став уродженець села Голя Володавського повіту Леонід Квітковський, доктор технічних наук, професор кафедри хімічної технології переробки нафти та газу Львівської політехніки [25; 8]. Головним завданням товариства, як визначили його засновники, стало “згуртування холмської громади, дослідження і вивчення історії нашого краю, особливо першої половини ХХ століття, його культурних надбань, релігійного життя наших предків, відродження фольклору, традицій і звичаїв народу, зберігаючи пам’ять і шанобливе ставлення до наших предків, що відійшли у вічність” [12]. З метою виконання таких амбітних завдань при Раді товариства було створено ряд секцій та визначено їх керівників:

а) історична – доктор історичних наук, професор Микола Кравець, про якого шановний Читач знайде матеріал у другому томі “Від депортації до депортації” [1, с. 127–129];

б) мови і фольклору – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Львівського університету імені Івана Франка Ярослав Закревська, відомий фахівець в галузі мовознавства, уродженка Звяртова Томашівського повіту [1, с. 135–136];

в) матеріальної культури – лікар Олег Матвійчук, виходець із відомого на Холмщині священницького роду, і не менш відомий лікар-практик вже на теренах України після переселення [1, с. 153–154];

г) зовнішніх зв’язків – кандидат технічних наук Юрій Головач [25, с. 4];

д) видавництва – виходець з села Матче Грубешівського повіту, відомий український поет, член Спілки письменників України Володимир Лучук [25].

Що ж стосується початку діяльності секцій львівської Холмщини та їх керівників, які, до речі, усі входили до Ініціативної групи, яка займалася підготовкою та створенням товариства, то вона виявилася доволі вдалою, про що красномовно свідчили вже перші результати діяльності. Рада товариства звернулася з закликом до його членів взяти активну участь у роботі зі створення секцій. Варто підкреслити, що на хвилі патріотичного піднесення виникли філії товариства в різних місцях Львівщини, де проживала певна кількість депортованих холмшаків, зокрема: у Кривчицях (голова Лідія Левицька), Сокалі (голова Алісія Петришин, Городку (голова Ярослав Спільник), Золочеві (голова

Світлана Наливайко). Станом на сьогодні збереглися і активно працюють осередки в Кривчицях і Городку [25].

Важливо нагадати, що в перші роки своєї діяльності львівське товариство виступало ініціатором і проводило самотужки, а частіше з науковими установами і навчальними закладами, різноманітні культурно-просвітницькі заходи, наприклад, такі як: науково-краєзнавча конференція у 1991 р., на якій присутні заслухали доповіді про найдавніші міста Холмської землі, сакральну архітектуру, говірки Холмщини, про українських вчених середини ХІХ ст., вихідців з Холмщини і Підляшшя, про Михайла Грушевського, митрополита Іларіона, архівні матеріали про Холмщину і Підляшшя. З доповідями виступили провідні вчені – історики, філологи, мистецтвознавці – Лариса Крушельницька, Ярослав Дашкевич, Ігор Середюк, Ярослав Закревська, Ярослав Грицак, Ярослав Серкіз, Петро Костик, Олег Купчинський та ін. Іншим важливим заходом з точки зору відновлення історичної пам'яті стала міжнародна наукова конференція “Проблеми переселення і депортації українського і польського населення в 1944–1951 роках”, організована суспільно-культурними товариствами Закерзоння, разом зі Львівською обласною організацією Меморіал, Інститутом суспільних наук НАН України, Львівським державним (тепер – національним) університетом імені Івана Франка. Учасники конференції одностайно визнали особливо цікавою доповідь професора Степана Макаруча, тодішнього декана історичного факультету, “Українсько-польська етнічна межа напередодні Другої світової війни” [25, с. 4–5].

Львівська “Холмщина” з часу свого заснування взялася за проведення різноманітних тематичних вечорів зі вшанування пам'яті видатних українців, зокрема Тараса Шевченка, уродженця Холма Михайла Грушевського та інших. Налагодила також організацію етнографічних виставок. І що чи не найважливіше, розпочала збір спогадів про рідний край. Вочевидь не помилимося, коли скажемо, що львівські холмщаки започаткували цю конче потрібну справу, якщо мати на увазі збереження історичної пам'яті. Між іншим, значна частина тих спогадів у різних виданнях вже побачила світ. Деякі матеріали ми опублікували на сторінках нашого другого тому, інші знайдуть належне місце в третьому. На жаль, частина спогадів, як виглядає, на завжди залишиться родинними рукописами. Прикро, але життя є життям, щось потрапляє до широкого загалу, а щось ні, залишаючись назавжди невідомим, хоч могло б принести неоціненну користь для збереження, в нашому випадку, української національної пам'яті, будучи опублікованим.

З відродженням Люблинсько-Холмської православної єпархії, у 1989 р., з осідком в Любліні, власне так вона названа з часом відновлення, бо до її ліквідації після депортації українців до УРСР, а також внаслідок акції “Вісла” в Польщі, вона називалася Холмсько-Підляською, з осідком в Холмі, львівське товариство холмщаків нав'язало з нею ділові контакти. Йдеться про те, що єпархія, значною мірою особистими зусиллями архієпископа Авеля, робить чимало для повернення “духу українства на Холмщині і південному Підляшші” [25, с. 5]. А львівська “Холмщина”, відповідно започаткувала дуже важливий паломницький захід колективного відвідування храмових свят, важливих споконвіків шанованих осередків духовної культури українців Холмщини” [12]. Так уже в липні 1990 р., тобто менше ніж за півроку після заснування товариства відбулася перша поїздка до рідних місць. Поїхали до Холма, Грубешева і на храмове свято Антонія Печерського до села Голя Володавського повіту, де прийшов на світ перший голова львівської “Холмщини” Леонід Квітковський [12].

Такі поїздки до рідного краю стали важливою складовою діяльності львівського товариства холмщаків. Протягом багатьох років відбуваються

мандрівки не лише до місць, пов'язаних з давнім минулим малої історичної батьківщини, але й передусім до місць братських захоронень помордованих українців у 1943–1945 рр. А сказане, на жаль, стосується багатьох місцевостей, рясно политих невинною кров'ю. Найболючішою раною для кожного холмщика є трагедія Сагриня. Точну кількість загиблих 10 березня 1944 р. мешканців цього села неподалік Грубешева, а також жителів інших сіл, які тут шукали захисту від нападників, швидше всього, так ніколи не доведеться встановити. Зусиллями голови волинського товариства “Холмщина” Миколи Онуфрійчука документально встановлено, що того трагічного дня 70 років тому загинуло понад 600 людей [5]. Проте, в архівосховищах України, Польщі, Канади зустрічається чимало свідчень про безжалісне замордування від 700 до понад 1000 осіб – здебільшого жінок, дітей, людей похилого віку [26, с. 97].

Цю роботу львівські холмщики проводять погоджено і доволі часто, спільно з побратимами з Луцька, Рівного, Тернополя. Ми, як науковці, практично щороку отримуємо запрошення від земляцьких товариств до участі у згаданих подорожах. Проте, не завжди маємо можливість взяти у них участь. Але з приємністю відзначаємо, що в Холмі, Турковичах або в інших місцях, пов'язаних з нашою історичною пам'яттю, зустрічаємося практично кожного разу, чи то на наукових конференціях, чи на богослужіннях.

Тут очевидно буде доречним сказати про те, що з ініціативи львівської “Холмщини” і з благословення архієпископа Львівської єпархії УАПЦ Макарія та за підтримки єпархіального управління у Львові збудовано церкву на честь ікони Хомської Божої Матері. Організацією будівництва церкви та фінансуванням проекту особисто займався архієпископ Макарій. Матеріально-фінансову допомогу надали президент МПП ВКФ Гелікон, один із співавторів нашого проекту, Михайло Горний, інші підприємці Львова, парафії Львівської єпархії УАПЦ, товариство Холмщина і добродійці. 2 листопада 2008 р. архієпископ Макарій освятив церкву. Хресним ходом холмщики перенесли копію дорогої їх серцю ікони Богородиці з Успенського собору Львова до новозбудованого храму. Чин освячення та Божественна Літургія відбулися за участю двадцяти священників Львівської єпархії УАПЦ та сотень холмщиків й інших парафіян [25, с. 20–21].

Надважливою справою, яку зробило львівське товариство “Холмщина” є пам'ятник, на якому викарбувано напис “Жертвам терору і депортації українців Холмщини в 1938–1947 рр.”. Пам'ятник споруджено на терені Сокальського району Львівської області, неподалік кордону з Польщею і зовсім близько від холмського села Пісочне, єдиного, яке після війни опинилося в межах України. Рішення про побудову пам'ятника було прийнято на четвертому Світовому конгресі українців Холмщини і Підляшшя у 2004 р. Відповідно тоді ж створено Оргкомітет для його спорудження. Очолив його Володимир Бойчук із Львова. До складу увійшли: Микола Барчук із США, Любов Василів-Базюк з Канади, Олександр Волошинський, Володимир Піскорський, Олексій Літковець, Володимир Грисюк, Надія Давидюк, Ірина Волошак, Лідія Левицька і Василь Рибчинський – з України, переважно зі Львова [25, с. 34]. Оргкомітет звернувся до людей доброї волі з проханням підтримати грішми ініціативу. Відгукнулося чимало холмщиків з України та діаспори. Врешті, наприкінці 2009 р. будівництво пам'ятника завершено, його відкриття відбулося влітку наступного року. Тепер він символізує єдність трьох українських етнічних земель – Волині, Галичини і Холмщини [25, с. 35].

На початку статті ми зазначали, що не ставимо собі за мету влаштувати якесь змагання про те, яке з товариств холмщиків, чи окремі особи в товариствах, працюють краще від інших. Але упродовж понад двадцяти років склалось так, що члени того чи іншого обласного осередку одноставно відзначають, що

котрийсь з його керівників або активістів заслуговує на вирізнення за свою жертвовну працю в ім'я збереження пам'яті про рідний край, залишений не з власної ініціативи. До таких, не лише, на нашу думку, належить один з голів львівської "Холмщини" – Йосип Романюк. На підтвердження сказаного дозволимо собі подати цитату про те, що сказав про цю людину перший голова того товариства Леонід Квітковський. Отже, "з травня 1992 по 2006 рік головою суспільно-культурного товариства "Холмщина" був доцент *Йосип Романюк* (виділення наше. – Авт.). Сьогодні Йосипа Дмитровича вже немає серед нас. Але своєю багаторічною воістину подвижницькою працею в ім'я утвердження історичної правди про Холмсько-Підляський край, увічнення пам'яті невинно убієнних холмщан і підляшан – увіковічнив себе назавжди" [25, с. 6].

Саме за часів головування Й. Романюка широко розгорнулася науково-дослідницька робота львівської "Холмщини", у відповідності з поставленими завданнями на Установчих зборах. Власне Й. Романюк продовжив розпочату Квітковським справу проведення історико-красознавчих конференцій. У 1993 р. у Львові холмщаки провели другу науково-красознавчу конференцію "Холмщина і Підляшся в історії та культурі України". Очевидно немає потреби деталізувати тематику конференції, оскільки вона була подібною до попередньої. Проте варто наголосити на іншому. Наступного року, точніше 17–21 вересня 1994 р., за ініціативою львівського товариства пройшов перший Світовий конгрес українців Холмщини і Підляшся. Не важко здогадатися, що він присвячувався 50-й річниці початку депортації українців з Польщі. А, по-друге, що не менш важливо, з часів самої депортації це був перший подібного типу захід. Його особливістю, додаймо – важливою, було те, що він пройшов, як і передбачалося, у двох княжих столицях – Львові і Холмі [25].

До Львова з'їхалося понад 700 делегатів з багатьох регіонів України, а також з Польщі, Німеччини, США і Канади, куди доля закинула вигнанців з рідного краю. Під час відкриття Конгресу його учасників вітали ієрархи львівських Церков, представники місцевих органів влади, голови львівських товариств Надсяння і Лемківщина, волинського та рівненського товариств Холмщина, голова Об'єднання українців у Польщі. Були зачитані численні привітання, що надійшли від українських та зарубіжних делегацій і окремих осіб. У рамках Конгресу пройшла наукова конференція, у роботі якої взяли участь українські та польські вчені. Їхні ґрунтовні доповіді, наукові повідомлення та виступи були присвячені Холмщині, зокрема в роки Другої світової війни і повоєнний час, коли відбувалася депортація українців з Польщі та в її межах, культурно-освітнім та релігійним проблемам [25, с. 6–7].

Разом з тим, учасники Конгресу мали можливість оглянути етнографічну виставку, на якій експонувались холмські вишивки, одяг, предмети побуту, знаряддя праці, збережені нашими країнами. До уваги делегатів була й цікава виставка фотосвітлин за тематичною спрямованістю: храми, релігійне життя, освіта, культура, побут. Обидві експозиції підготували члени товариства: Лідія Левицька, Любов Поліщук, Ніна Романюк, Валентина Яблонська, Володимир Гаврилюк, Олег Матвійчук – за допомогою Львівського музею етнографії. Журналіст Віктор Робочек, уродженець села Клятви Томашівського повіту після закінчення Київського театрального інституту імені Карпенка-Карого протягом 35 років працював режисером Львівської студії телебачення. Разом з творчою групою студії, яка обслуговувала Конгрес, він створив телевізійний фільм "Земля Холмська – печаль моя", який неодноразово демонструвався на Львівському і центральному телебаченні [25].

У рамках Конгресу відбувся третій з'їзд колишніх учнів Холмської української гімназії за участю й колишніх учнів інших загальноосвітніх і духовних шкіл Холмщини та Підляшся [12].

Друга частина Конгресу пройшла в древньому Холмі. Туди доїхало понад 300 осіб. Урочисті заходи розпочалися Літургією у православному храмі Івана Богослова. Того ж дня відбулася урочиста академія, присвячена 75-літтю просвітницького товариства “Рідна Хата” [12]. Тут варто б дещо відхилитися від основної думки і бодай побіжно сказати про “Рідну Хату”. Товариство виникло восени 1919 р. Дотепер про нього та його діяльність, на жаль, відомо дуже мало, особливо про її початки. Ініціатором створення і керівником товариства був холмшак Антін Васильчук (Васиньчук). Довго тодішня польська влада не хотіла його легалізувати. Лише 22 червня 1922 р. це було зроблено рішенням люблінського воєводи. Воно отримало офіційну назву Руське (згодом – Українське. – Авт.) добротинне товариство “Рідна Хата” в Холмі. Як годиться, був затверджений і статут товариства, який створював певні можливості для діяльності в українському середовищі. Проте, насправді товариство постійно відчувало утиски з боку владних структур. Але, незважаючи ні на що, упродовж 1920-х рр. розгорнуло доволі широку діяльність. Однак, наприкінці 1930 р. “Рідна Хата” була остаточно заборонена. А її осідок Український народний дім згодом продано на аукціоні польським громадським організаціям, що викликало обурення не лише української громадськості [27, с. 408–420].

Повертаючись до Конгресу зазначимо, що на закінчення його робіт було прийнято ряд документів, а саме: Ухвала світового Конгресу українців Холмщини і Підляшшя з одинадцяти пунктів [27, с. 869–870], листи до Президента України, голови Верховної Ради, а також до Президента Польщі. Якщо говорити про всі згадані документи, то учасники Конгресу поставили в них перед холмсько-підляськими товариствами в Україні відповідні завдання, а до представників влади обох країн висунули вимоги:

а) визнати виселення українців з їх етнічних земель у Польщі в 1944-му і наступних роках примусовими і надати переселенцям статус депортованих (лише через 10 років їм надали статус, але учасників війни; за статус депортованих боротьба триває ще й тепер і невідомо, коли і чим закінчиться. – Авт.);

б) засудити протиправну, горезвісну акцію “Вісла” (коли це остаточно станеться, досі невідомо. – Авт.) [25, с. 7–8].

У заключний день делегати Конгресу відвідали село Столп’є (Стовп’є), неподалік Холма, де збереглася княжа сторожова вежа XIII ст., до речі, вміщена на обкладинку нашого тритомника. Відвідали також село Верховини, в 10–15 км від Холма по дорозі до Замістя, щоб вшанувати пам’ять 194-х українців, убитих польським загоном НСЗ уже після закінчення військових дій в Європі, 6 червня 1945 р., посеред білого дня, які захоронені в братській могилі в центрі села [25]. Оскільки нам доводиться бувати в Холмі майже щороку, то ми також відвідуємо цю братську могилу, вшановуємо пам’ять загиблих і завжди бачимо там квіти і лампади. Але не можемо не сказати, що в тому колективному похованні не всі останки жертв тієї страхітливої розправи спочивають. На узліссях ми знаходили поодинокі захоронення верховинчан, яких смерть наздоганяла при намаганні уникнути її [8]. Делегати ж Конгресу, повертаючись в Україну, відвідали залишки Червенських городів – Червенські вали, поблизу одного з релігійних центрів православних Холмщини – Турковицького монастиря, зруйнованого у міжвоєнній Польщі.

Що ж до подальшої діяльності львівського товариства “Холмщина”, то вона продовжувалась, зрештою, продовжується й тепер, на засадах власного Статуту, а також інших установчих документів, чи, скажімо, рішень, наприклад, щойно згаданого Конгресу. Так, 15 травня 1997 р. у тодішнього віце-прем’єра українського уряду Івана Кураса відбулася нарада з представниками товариств Холмщина, Надсяння, Лемківщина та найвищих державних установ. Паралельно 14–17 травня у Львівському державному (тепер – національному) університеті

імені Івана Франка пройшла міжнародна наукова конференція “Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х років (до 50-річчя операції “Вісла”)”. На конференції було схвалено заяву, спрямовану на пошуки справедливого розв’язання проблеми українсько-польських конфліктів. На жаль, гарний початок, так само як й інші тогочасні ініціативи, ще до даної конференції, так і після неї досі не знайшли позитивного продовження з боку української влади. Про це ми писали і в першому, і в другому томах нашої праці. Знову, на жаль, доводиться порушувати це питання. З’явилася надія, що події кінця минулого і нинішнього років повернуть українську владу кінець-кінців обличчям до нагальних проблем суспільства в усіх сферах життя, включно з проблемами колись депортованих закерзонців, не лише у сфері соціальної, що ніяким чином не шкодитиме налагодженню міжлюдського добросусідства обабіч українсько-польського кордону [25, с. 8].

За підрахунками львівських холмшаків, пройшло чотири світових конгреси українців Холмщини і Підляшшя, які продовжили і розвинули питання, порушені на першому. Отже, другий відбувся у Рівному 19–21 вересня 1997 р., третій – 19–21 вересня 2000 р., в Луцьку і четвертий – через десятиліття після першого, знову у Львові та Холмі. На всіх конгресах, без виключення, в тому й не на світових, а також на форумах під менш претензійними назвами, постійно йдеться про суспільний статус переселенців, спрощення перетину ними українсько-польського кордону з метою відвідування рідних місць, місць національної пам’яті, місць захоронення пращурів [25, с. 8–9]. Можливо, нинішнього року мав би пройти знову Світовий конгрес, враховуючи те, що саме 70 років тому започатковано отой великий для переселенців з обох боків процес обміну населенням, що завдав непоправної шкоди тим, кого вигнали з рідної домівки в ім’я прокламованого наведення ладу і спокою на міжетнічному прикордонні. Але нашій державі тепер не до відзначення трагічних ювілеїв минувшини, оскільки розігрується сучасна трагедія, яка може остаточно вирішити долю всього українського народу, будемо сподіватися, в належному напрямі.

Небезпідставно львівське товариство “Холмщина” цілком справедливо вважається одним із засновників Об’єднання товариств депортованих українців (ОТДУ). Це сталося у грудні 1998 р., коли вигнанці з Лемківщини, Надсяння, Любачівщини, Холмщини та Підляшшя ухвалили таке рішення. З 2005 р. воно прибрало назву “Закерзоння”. Об’єднані в ньому товариства зберігають власні статuti юридичних осіб. Головою ОТДУ обрано голову львівського товариства Надсяння, доцента Володимира Середу [25].

Нам, як авторам здійснюваного проекту, приємно нагадати читачеві одну важливу деталь. Проектуючи макет обкладинки для нашої праці, ми розглянули цілий ряд її можливого змістовного наповнення. Зупинилися на тому, що зображено, крім Стовп’єнської вежі і уявного простору наших рідних земель, на обкладинках двох перших томів, і буде на третьому. Це фрагмент україномовної карти “Територія розселення українців у межах сучасної Польщі на середину ХХ ст.”, виданої 2008 р. за ініціативи Всеукраїнського товариства “Лемківщина” та Світової федерації українських лемківських об’єднань, за сприяння товариств “Холмщина”, “Надсяння”, “Любачівщина”. Карту створено і видано за фінансового сприяння Львівської обласної ради та Львівської ОДА. Хочеться відзначити, що серед тих, хто консультував праці зі створення карти є прізвища активістів львівської Холмщини – Івана Банашука і Анатолія Салюка.

Працюючи над проектом “Від депортації до депортації”, ми вже неодноразово згадували про наші контакти з активом холмшаків, як зрештою й інших закерзонців. Львівський національний університет став першим, де ми спільно з місцевими холмшаками, надсянцями, любачівцями, лемками та науковцями Львова провели наприкінці жовтня 2011 р. презентацію першого тому публікації

[8]. 12 вересня нинішнього року, під час XXI Форуму книговидавців у Львові, в Державній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника таким же чином презентували два томи разом. Особливістю цьогорічної презентації, в якій взяли участь, як і в попередній, керівники усіх осередків депортованих, було те, що в стінах славетного книгосховища пролунали холмсько-підляські народні пісні у виконанні доцента Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, заслуженого артиста України Івана Дерди [8].

Про що б не говорили холмщаки з підляшуками, як і всі закерзонці, то так чи інакше повертаються до трагедії виселення з Польщі на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. і переселення в межях Польщі за рішенням влади, що набуло зловісної назви акція “Вісла”. Львівське товариство “Холмщина”, разом з іншими товариствами, згуртованими в Об’єднанні товариств депортованих українців, систематично бере участь у заходах до річниць тих трагічних для українців явищ. Так, наприклад, до 60-ї річниці акції Вісла у Львівському театрі опери і балету відбулися збори громадськості, на яких був присутній і виступив з промовою Президент України Віктор Ющенко [28, с. 9].

Не можна не звернути уваги на те, що львівські холмщаки дуже добре розуміють роль друкованого слова у справі збереження та плекання національної ідентичності, більше того, на їх думку – “це єдиний засіб пам’яті про нашу історію, звичаї, обряди, традиції, культуру, побут і взагалі: хто ми і яка випала нам справді доля” [28]. Сказане, безумовно стосується вигнанців з Польщі після Другої світової війни – конкретно холмщаків з підляшуками. Але, якщо узагальнити наведену фразу, то чи не є вона побажанням, або краще – завданням для всіх українців, на Землі суцільній. Поза будь-яким сумнівом – так. У цьому плані львівське товариство співпрацює не тільки з науковцями свого регіону, хоч їх там немало в різних галузях знань. Взаємодіє воно з ученими – переселенськими чи не переселенського походження – з інших наукових центрів України, починаючи зі столиці. Важливим є й те, що товариство налагодило контакти й із зарубіжними українознавчими осередками.

Рівненські холмщаки

Про організацію рівненських холмщаків, з одного боку, писати легше, бо на її зборах нам – авторам проекту, доводилося доволі часто бувати. З іншого ж боку, складніше, бо маємо менше писемних джерел. Тим не менше, протягом десятиліть беззмінно керована Олександром Боровиком, вона зробила помітний внесок у збереження пам’яті вигнанців з рідних земель, як у масштабах Рівненської області, так і загалом всієї України.

Процес об’єднання вигнанців з Холмщини та Підляшшя у структуру, яка дбала б про відновлення їх ідентичності та її поширення на покоління, вже народжені поза межами малої батьківщини, розпочався, так само як у Львові й Луцьку, чи Києві з часом назрівання краху світової системи соціалізму і розвалу Радянського Союзу. На чолі об’єднувачого руху став енергійний, цілеспрямований, рішучий вихідець зі знаного українського села Городиславичі, що на Томашівщині, Олександр Боровик, який налагодив контакт із львівською історико-просвітницькою організацією “Меморіал”, розробив анкету з дев’яти питань для збору інформації серед депортованих земляків, яку потім використано при створенні рівненської організації. В нашому розпорядженні Протокол № 1 зборів ініціативної групи по утворенню громадської організації Товариство “Холмщина” від 16 вересня 1990 р. Порядок денний зборів складався з трьох питань:

Утворення громадської організації “Холмщина”.

Реєстрація товариства.

Обрання керівних органів.

Отже, на тих зборах ухвалили:

Утворити рівненську громадську організацію товариство “Холмщина”.

Головою товариства обрати Олександра Боровика.

Членами Ради товариства обрати М. Ревуху, А. Лагоду, С. Мазурка, Г. Грушка.

Доручити голові товариства Олександру Боровику зареєструвати товариство у львівському “Меморіалі імені Василя Стуса”.

Таким чином, початок діяльності рівненської “Холмщини” слід віднести до осені 1990 р., бо наведений вище протокол датований 16 вересня того року [28, с. 26–27]. З доступної документації видно, що рівненська Холмщина на лютий наступного року, тобто на час її реєстрації у львівському Меморіалі налічувала 51 особу. Щоправда, за іншими даними на час реєстрації товариства у Львові воно налічувало 42 особи. Виникає різниця у 9 осіб. Для нас, як дослідників, вона особливого значення не має, бо наявний список все ж налічує 51 особу [28, с. 28–29]. Зрештою, й це не має особливого значення, бо організація, яка, за словами її керівника, перших чотири роки діяла як нелегальна, оскільки не була зареєстрована в місцевих органах влади [28, с. 35].

Остаточна легалізація рівненського товариства “Холмщина” відбулася у 1995 р., коли 15 травня того ж року Відділ юстиції Рівненської міськради видав йому свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи під назвою Рівненська міська громадська ветеранська організація “Товариство Холмщина”, яка протягом трьох місяців кількісно зросла до 327 осіб [28, с. 32, 34]. З того часу йшло бурхливе кількісне зростання організації і набирала розмаху її діяльність. Товариство проводить багатолюдні збори переселенців та їх нащадків, особливо в часи Великодних і Різдвяних свят, що дає людям можливість підтримувати свої давні народні традиції.

Рівненське ветеранське товариство холмщаків проявило ініціативу щодо створення загальноукраїнської організації вигнанців з Холмщини. Вона була створена у 1998 р. Власне, 19 листопада того року її було зареєстровано у Міністерстві юстиції України під назвою Всеукраїнська громадська організація “Конгрес українців Холмщини і Підляшшя”. До неї увійшли 16 осередків з 14 областей України – від західних, де після поселення і перепоселення вигнанців з Польщі, осіла їх більшість, до південних і східних, де залишилася якась частина з них [28, с. 34]. Не всі, щоправда, обласні осередки спочатку підтримали почин. Причини могли бути різними. Проте, це ніяким чином не відбилося на спільних зусиллях стосовно втілення у життя основної мети – соціального захисту депортованих у місцях нового, остаточного поселення на теренах України, визнання їх права безперешкодного відвідування місць їх походження, вшанування могил пращурів і, власне на базі цього, збереження своєї національної ідентичності.

Повертаючись до суто рівненської організації “Холмщина”, то слід наголосити, що вона, як і в інших областях України протягом 90-х рр. минулого століття, переживала період бурхливого організаційно-структурного розвитку. Так, вже у липні 1991 р. на чергових зборах холмщаків було утворено три осередки товариства у Рівному – Центральний, Південний та Південно-Західний, головами яких стали – М. Ревуха, А. Лагода, Г. Грушко. А у вересні наступного року виникли осередки в Рівненському, Здолбунівському та Млинівському районах. У травні 1993 р. – в Острозькому, Дубнівському і Костопільському районах [28, с. 35].

Важливо підкреслити, що рівненські холмщаки, як і їх побратими в інших областях, не забувають передавати своїм нащадкам національно-культурні надбання своєї малої батьківщини. Паростки молодіжної організації нащадків вигнаних з Польщі українців з’явилися на Рівненщині ще у 90-х рр. Власне, тоді виникла Молодіжна секція чисельністю майже у сто осіб [29, с. 617]. З травня 2006 р. вона діє під назвою Товариство “Холмщина імені Івана Огієнка”.

Авторам проекту доводилося неодноразово брати участь у різноманітних заходах вигнанців з Холмщини в Рівному і спостерігати активну участь в них молодшої генерації, яка успішно перебирає від батьків естафету збереження історичної пам'яті холмсько-підляського народу. Як висловився голова рівненської Холмщини Олександр Боровик, “Товариство повинно існувати і активно діяти доти, доки існує Холмська земля і живуть на ній українські люди” [29]. А, отже, справу ще живих вигнанців з рідних земель належить далі плекати вже тим, хто народився поза історичною батьківщиною.

У діяльності рівненської “Холмщини” заслуговує на увагу те, що зусиллями свого керівника вона намагається проводити масові організаційні заходи для вирішення тих, чи інших наболілих проблем вигнанців з Польщі – соціальних, суспільно-політичних тощо. В усякому випадку нам, авторам проекту, доводилося брати в них участь на запрошення Олександра Боровика щонайменше з вересня 1997 р., коли в Рівному проходив Другий світовий конгрес Конгресу українців Холмщини і Підляшшя. Через два роки, тобто у вересні 1999 р., ми взяли участь у всеукраїнських зборах Конгресу українців Холмщини і Підляшшя у Києві, в Будинку вчителя, в яких брали участь представники 14 областей України. До речі, серед виголошених там доповідей прозвучала й доповідь Юрія Макара “Історична Холмщина” [30, с. 21–29]. Інші доповіді оприлюднили: Іван Білас – доктор історичних і юридичних наук, депутат Верховної ради України – “Від депортації до депортації українців Закерзоння. Політико-правові аспекти”; Володимир Сергічук – доктор історичних наук, професор – “Добровільне переселення, чи депортація українців з Польщі”; Йосип Пацула – кандидат педагогічних наук, доцент – “Морально-правові аспекти процесу адаптації до радянського способу життя переселенців з Холмщини” [28, с. 49]. Щоб закінчити з організаційним аспектом життєдіяльності рівненської Холмщини, зазначимо, що нам довелося ще декілька разів брати участь у Всеукраїнських зборах наших земляків у Рівному. Наприклад, це було в липні 2001 р., а востаннє – у травні 2011 р. До речі, у тих травневих зборах брали участь представники земляків з 12 областей України. Кожного разу Юрій Макар робив на цих зборах доповіді про сумну долю українців як в часи проживання на рідних землях, так і про їх трагедію під час депортацій та внаслідок їх [28, с. 36–37]. Нам відомо, що такі чергові збори передбачалися на вересень 2014 р. Навіть була погоджена з нами тема доповіді на них. Проведенню заходу завадили події на сході України і, відповідно, брак коштів на їх проведення.

Вище згадували про організацію рівненською Холмщиною Різдвяних і Великодних святкувань. У цьому плані слід віддати належне голові товариства Олександрові Боровику, виходцеві, до речі, із священницького роду, батько якого отець Михайло очолював православну парафію в Городиславичах і загинув від рук польських підпільників напередодні Великодня 1944 р. [1, с. 291]. Не випадково, вже у вересні 1994 р. голова організував першу поїздку рівненських холмщаків, щоб вклонитися рідній Холмщині, відвідати святі для кожного вигнанця місця. Такі поїздки стали традиційними, здійснюються щорічно, а у 1996 р. їх відбулося у липні–вересні аж три [28, с. 35–37].

Ми, як автори проекту, доволі часто відвідуємо Польщу, в тому й рідну Холмщину. Кожного разу, коли наші візити до Польщі співпадають з масовими заходами, постійно зустрічаємося з рівненською делегацією, як, між іншим, й з інших областей, де компактно проживають депортовані земляки. Мова про роковини народження Михайла Грушевського, руїни Православ'я, храмових свят у Турковичах, Холмі тощо. Десять років тому, у вересні 2004 р. делегація рівненських холмщаків подарувала копію ікони Холмської Божої Матері церкві Івана Богослова в Холмі [28, с. 37].

У Рівному, у травні 2007 р. відкрито пам'ятник депортованим з Польщі українцям. Світлину урочистої події, отриману від рівненського товариства Холмщина, ми подали на кольоровій вкладці другого тому нашого видання. Ще у другій половині 1990-х рр. в Рівному створено хор холмщаків. Тоді ж, до речі, закладено музей товариства. Усі заходи, а їх відбувається чимало, супроводжуються художніми виступами як старших аматорів сцени, так і молодих забужанців. Як правило, всі заходи товариства фіксуються в публікаціях їх матеріалів [28, с. 35–37].

Організоване життя холмщаків на Тернопіллі

Коли доводиться говорити про вигнанців з Холмщини на теренах України, то до них зараховують і українців, депортованих з Грубешівського і Томашівського повітів Люблінського воєводства, які походять із сіл історичної Галичини, віднесених у Польщі ще з міжвоєнних часів до названих повітів, або під час Другої світової війни німецькою окупаційною владою до Грубешівського повіту, включно з частиною сіл колишнього Сокальського повіту, частина з яких після війни повернулася до Сокальського району Львівської області України.

Як стосується сказане Тернопільської області? Безпосередньо. До неї почали потрапляти перші переселенці ще починаючи з 1939 р. після радянсько-німецького Договору про дружбу і кордони, коли Радянський Союз, встановлюючи розмежування з Німеччиною, розпочав відселення мешканців з свого боку прикордонної смуги, в якій не повинно було бути взагалі будь-якого життя.

Оскільки поляки в межах тодішнього Тернопільського воєводства складали на час війни доволі значний відсоток його населення, то на підставі Угоди від 9 вересня 1944 р. його депортували до Польщі, а на вивільнені місця приймали українців, депортованих звідти. Тому серед тих, хто потрапив до Тернопільської області (за польського панування – Тарнополь, тепер – Тернопіль), виявилось чимало холмщаків, а з ними і галичан з тих же двох названих повітів [32, с. 102, 115].

З часу здобуття Україною незалежності тут, як і в інших областях, поширився рух за створення земляцьких товариств депортованих з Польщі холмщаків, надсянців та лемків, які потрапили сюди або безпосередньо з Польщі, або внаслідок втечі з південно-східних областей України через несприятливі умови проживання там, чи, плекаючи надії повернувся на свої рідні землі, бути про всяк випадок ближче до кордону.

Отож, знайшовся енергійний, діловий організатор в особі Євгена Контролевича, який взявся за справу згуртувати навколо себе однодумців. Народився він у селі Ощів Грубешівського повіту 23 вересня 1928 р. у свідомій українській родині. Батько свого часу був вояком Української галицької армії, вдома очолював “Рідну хату”, входив до управи сільської кооперативи. Переслідувався польською владою, відбував покарання в Люблінській політичній в'язниці. Після звільнення, трагічно загинув при загальних обставинах. Після смерті батька, Євген з матір'ю переїхав до її рідного села Гонятин, що розташовувалося поруч. Будучи підлітком, допомагав місцевим осередкам ОУН і УПА. У серпні 1946 р. село оточили польські військові й радянські енкаведисти, дали дві години на збори і відвезли на залізничну станцію Сокаль-Забужжя, а звідти товарним потягом до Володимира-Волинського. Звідти, наприкінці року, депортовані потрапили до Збаража на Тернопіллі [29, с. 626–630; 33, с. 879–880].

Коли Україна здобула незалежність, Євген Контролевич уже тривалий час жив і працював у Тернополі. Тож він з головою занурився у вир подій. Разом з лемками і надсянцями найперше взявся до створення там Лемківщини – товариства, яке на початках об'єднало надсянців і холмщаків, оскільки ці три етнічні групи закерзонців значною мірою осіли на Тернопіллі. Через деякий час з

ініціативи його та однодумців повстало Тернопільське суспільно-культурне товариство “Холмщина”, зареєстроване в Управлінні юстиції Тернопільської області 26 червня 1995 р. Як і всі подібні земляцькі товариства, воно доволі швидко розвивалося і зростало чисельно, охоплюючи своєю діяльністю місцевості найбільшого скупчення холмщаків і підляшуків, хоч останніх було порівняно менше [29, с. 630; 8].

Одному з нас, Юрієві Макару, протягом останньої декади минулого століття і на початку нинішнього доводилося часто зустрічатися з Євгеном Контролевичем, переписуватися з ним, вести телефонні розмови, обмінюватися новими книгами, в яких висвітлювалася доля наших знедолених краян. До речі, в Архіві родини Макарів зберігається лист від Євгена Контролевича від 20 грудня 1996 р. на ім'я Юрія Макара з проханням надіслати інформацію про себе та інших відомих йому вихідців з Холмщини чи Підляшшя, які “своїми діями, розумом і працею здобули гідне становище в суспільстві” [8]. Йшлося тоді про збір матеріалів до книги Михайла Горного, яка вийшла наступного року під назвою “Українці Холмщини і Підляшшя. Видатніші особи ХХ століття”. На той час це була чи не найперша публікація подібного жанру. Вона набула широкого розповсюдження у місцях проживання вигнаних з рідних земель холмщаків і підляшуків, в Україні та інших державах світу. Про це можна говорити хоча б з посилань науковців на неї в Україні, Польщі, Канаді – зрештою всюди, де цікавляться даною проблематикою. А Євген Контролевич, як голова тернопільської “Холмщини”, із земляками з інших областей України, входив до групи ініціаторів, які взялися збирати необхідні матеріали до згаданої книги [29, с. 9–10; 8].

Повертаючись до товариства, слід зазначити, що воно невдовзі після свого виникнення об'єднувало понад 300 активних членів – з середовища холмщаків, надсянців, лемків. Доволі частими були випадки, коли створення і функціонування місцевих товариств визначалось тим, звідки походив енергійний організатор. І якщо виникало товариство холмщаків, надсянців чи лемків, то до нього приєднувались або хоча б відвідували його заходи ті, хто не був у даному конкретному випадку, наприклад, холмщак, коли мова про осередок Холмщини. Або ж, навпаки, не був лемком або надсянцем, якщо йдеться про осередки Лемківщини чи Надсяння. В усякому випадку, в районах області діяло вісім осередків тернопільської Холмщини [29, с. 630; 8].

За роки, що пройшли, рада товариства холмщаків провела ряд наукових конференцій, спільно з Тернопільським педагогічним інститутом (тепер – національний педагогічний університет) імені Володимира Гнатюка, які стосувалися, як і в інших областях України, де проживали вигнанці з Холмщини і Підляшшя, як, до речі, з усього Закерзоння, наболілих проблем, пов'язаних з депортацією з Польщі, акцією “Вісла”, поневіряннями після переселення тощо. Лише у 90-х рр. минулого століття нам довелося взяти участь у таких двох заходах, які пройшли в Тернополі – це міжнародна наукова конференція “Еміграція, історія, література” (17–18 вересня 1996 р.) та “Українсько-польський симпозіум” (16–20 червня 1997 р.). Доводилося в ті роки побувати на запрошення голови і на зборах-конференціях холмщаків [8].

З того, що нам відомо, тернопільське товариство підтримувало контакти із львівськими і київськими побратимами. Зокрема, ще до його виникнення у Тернополі чимала група холмщаків звідти взяла участь в Установчих зборах у Львові, коли в лютому 1990 р. створене перше в Україні товариство холмщаків [8].

Щоб не втрачати віковичних традицій рідного краю, тернопільські холмщаки створили фольклорний хор “Голоси Холмщини”, виступи якого користувалися широкою популярністю не лише вихідців звідти. Авторам проекту складно вдатися у деталі діяльності тернопільської “Холмщини”, бо в нашому розпорядженні обмаль інформації. Якщо говорити простіше, то діловодство в

товаристві, на відміну від інших областей, велося не дуже ретельно. Можливо, це пов'язано з тим, що перший голова тривалий час хворів. Мова про Євгена Контролевича. Його наступник Євген Король теж мав проблеми зі здоров'ям. Обидва вони залишили цей грішний світ. Керівництво товариством перейшло до заступника голови Євгена Ярмошевича, уродженця села Докудова, повіту Біла Підляська, з яким власне й співпрацюють автори проекту. За його даними, після відходу першого голови робота товариства дещо занепала. За часів головування Євгена Короля вона значно похвалася, насамперед це стосується 2005–2007 рр. Загалом впродовж 2005–2012 рр. регулярно проходили засідання Ради товариства, на яких постійно обговорювалися болючі для вигнанців проблеми. Організовувалися зустрічі з холмцями як в обласному центрі, так і в селах області, поїздки на конференції до Львова та інших міст, виступи згаданого гурту “Голоси Холмщини” тощо. Товариство запровадило проведення щорічної панахиди за загиблими і померлими земляками у Надставній церкві у Тернополі, а також у церкві села Лошнова Тербовлянського району [8].

Як вважає Євген Ярмошевич, у ті роки відновилися зв'язки тернопільської “Холмщини” з відповідником на Львівщині, дещо похвалились контакти з київською “Холмщиною”. Після смерті Євгена Короля розпочалася нова смуга занепаду діяльності товариства. Причину такого явища Євген Ярмошевич вважає у відсутності його керівника. Добре було б, якби холмці Тернопілля спромоглися остаточно відновити свою діяльність в ім'я збереження історичної пам'яті про своє походження. За інформацією, отриманою від Євгена Ярмошевича, найбільш організованим залишається осередок в селі Лошнів Тербовлянського району, керівником якого є Володимир Кварцяний. Загалом же на сьогодні членами товариства Холмщина в Тернопільській області є приблизно 90 осіб [8].

На завершення розмови про товариство холмців Тернопілля хотілося б підкреслити, що авторам проекту неоціненну допомогу у з'ясуванні його діяльності подали науковці тернопільських вузів. Передусім, сказане стосується доцента Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Володимира Кіцака, до речі, лемківського походження. Він сам із проблем депортації українців з Закерзоння до УРСР захищав свого часу кандидатську дисертацію. Збираючи для неї матеріали в області, заодно збирав спогади й для нашого проекту, передавши їх нам добрих два десятки протягом першої декади нинішнього століття. Інший, доктор політичних наук з Тернопільського національного економічного університету Микола Лазарович, надає нам суттєву допомогу у відтворенні історії створення та діяльності тернопільської Холмщини, відшукуванні переселенців-ветеранів тощо.

Звичайно, прикро, що наша розповідь про товариство холмців у Тернопільській області значно коротша від розповідей про товариства в інших областях. Хочеться сподіватися, що тернопільські холмці та їх нащадки прикладуть зусиль і запрацюють потужніше.

Автори проекту добре розуміють, що запал, який охопив депортованих з Польщі українців на хвилі здобуття Україною незалежності, поступово спадав. Те, що виникло 16 товариств у 14 областях, факт відрадний. Проте, реально діяли лише чотири з них, описані вище. Ми написали про них так, як могли зорієнтуватися з наявних публікацій, матеріалів інтернет-сторінок, особистих архівів, зустрічей з керівниками товариств та їх активними учасниками.

Нашою палкою мрією, як і кожного вигнанця з рідних земель, є те, щоб зберегти для наступних поколінь пам'ять про нашу минувшину і те, щоб вони знали про своє походження. А цього можна досягти, коли місцеві товариства будуть продовжувати діяльність у даному напрямку.

Список використаних джерел

1. *Макар Ю., Горний М., Макар В.* Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915–1947). Дослідження. Спогади. Документи. У трьох томах. Т. 2. – Чернівці: “Букрек”, 2014. – С. 131–132, 141–142, 310, 497–502, 608–611.
2. *Боровик О., Боровик А.* Трагедія Холмщини. – Рівне: Рівненська друкарня, 2004. – С. 208–231.
3. *Онуфрійчук М., Засадко І.* Літопис Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства “Холмщина”: 1990–2005 рр. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 92 с.
4. *Онуфрійчук М., Журавльова Н.* Літопис Волинського обласного ветеранського громадсько-культурного товариства “Холмщина”: 2005–2010 рр. – Луцьк: Надстир’я, 2010. – 140 с.
5. *Особистий архів* Миколи Онуфрійчука.
6. *Всеукраїнська організація “Конгрес українців Холмщини і Підляшшя”.* 20 років Рівненському товариству “Холмщина”. – Рівне, 2011.
7. *Чудотворна* Ікона Холмської Богородиці. Повернення з небуття. – Луцьк: Ініцвал, 2003. – 36 с.
8. *Архів* родини Макарів.
9. *Онуфрійчук М.* Холмському роду нема переводу. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 164 с.; *Онуфрійчук М., Журавльова Н.* Нас поріднила Холмщина й Волинь. – Луцьк: Волинська обласна друкарня 2010. – 288 с.
10. *Онуфрійчук М.* Дзвони Холмщини. – Луцьк: Ініціал, 2012. – 51 с.
11. *Ти не згасла, зоре ясна.* Пісні Холмщини і Підляшшя / Йосип Струцюк, Мирослав Стефанішин, Микола Онуфрійчук. – Луцьк: Ініціал, 2006. – 352 с.
12. *Про товариство* // <http://holm/kiiev/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
13. *Холмщина* – українська історична земля... [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://holm/kiiev/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
14. *Статут* товариства [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://holm/kiiev/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
15. *Члени* Київського товариства “Холмщина” – інтелектуальна еліта України. Видатні вчені [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://holm/kiiev/ua/?page=58lang=1&cath=18>.
16. *Гриб Н.* Лекарственные растения против онкологических заболеваний. Справочник народного целительства. – Киев: Пресса Украины, 2012. – 208 с.
17. *Енциклопедія* Сучасної України (ЕСУ). – Т. 8 – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. – С. 28. 18. *ЕСУ*. – Т. 6 – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006.
19. *Борисенко В.* Холмщина і Підляшшя. Історико-етнографічне дослідження. – Київ: Родовід, 1997. – 384 с.
20. *Трагедія* українців Польщі. – Тернопіль: Тернопіль, 1997. – 440 с.
21. *Український* здви́г. Т. 1. Закерзоння. 1939–1947. – Київ: Українська видавнича спілка, 2004. – 840 с.
22. *Українські історики* XX століття. Бібліографічний довідник серія: Українські історики. – Вип. 2. – Ч. 1. – Київ – Львів, 2003. – С. 348–349.
23. *Тимошик М.* Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності. – Київ, 1997.
24. *Тимошик М.* “Лишуть навіки з чужиною”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Київ – Вінніпег, 2000.
25. *Підкомітетські* слухання “Трагедія українців Закерзоння – злочин комуністичного режиму” (до 70-их роковин початку депортації українців з території Польщі). 16 вересня 2014 року. Конференц-зал Верховної Ради України. – Репринт. – 24 с.
26. *Львівське* суспільно-культурне товариство “Холмщина”. Товариству “Холмщина” 20 років // Збірник статей, 2010. – С. 3.
27. *Макар Ю.* Трагічне семидесятиліття // Україна–Європа–Світ. Міжн. зб. наук. праць. Серія: історія, міжнародні відносини. Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Вип. 13. – Тернопіль, 2014 – С. 97.
28. *Купріянович Г.* Товариство “Рідна Хата” (1919–1930 рр.) // Надбужанщина: Сокальщина, Радехівщина, Кам’яниччина, Холмщина і Підляшшя, Берестейщина. Т. 4. – Львів – Торонто: НТШ, 2004. – С. 408–420.
29. *Всеукраїнська* організація “Конгрес українців Холмщини і Підляшшя”. 20 Років рівненському товариству “Холмщина”. – Рівне, 2011. – С. 9.
30. *Горний М.* Українці Холмщини і Підляшшя. Видатні особи XX століття. – Львів, 1998. – С. 617.
31. *Макар Ю.* Історична Холмщина // Збори Всеукраїнської громадської організації. “Конгрес українців Холмщини і Підляшшя”, м. Київ, 19 вересня 1999 р. – Рівне, 2000. – С. 21–29.
32. *Бондарчук Ю. Ю.* Шлях розпачу і надії. Соціально-економічні умови депортації та розселення на Тернопільщині українців із Польщі. – Тернопіль: ВПЦ “Економічна думка” ТНЕУ, 2012.
33. *Контролевич Є.* Така твоя доля, рідна хато... // Надбужанщина. – С. 879–880.

Юрій Макар, Віталій Макар

**ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ ИЗ ПОЛЬШИ И ИХ
НАСЛЕДНИКОВ В УКРАИНЕ**

Автори материала рассказывают об организованной жизни на территории Украины депортированных из Холмщины и Подляшья украинцев на основании Соглашения от 9 сентября 1944 г. между Совнаркомом УССР и Польским комитетом национального освобождения.

Ключевые слова: Общество Холмщина, украинская национальная идентичность, устав общества, Закерзонье, икона Холмской Божьей Матери, Вечер скорби, формы работы.

Yuriy Makar, Vitaliy Makar

**PUBLIC ORGANIZATIONS OF IMMIGRANTS FROM POLAND AND THEIR
DESCENDANTS IN UKRAINE**

The authors of the article highlight the specific moments of public organizations of the Ukrainians deported from Kholmshchyna and Pidliashia in Ukraine, grounded on the Treaty signed in September 9th, 1944, between the USSR government and the Polish committee of national liberation.

Key words: Kholmshchyna Society, Ukrainian national identity, society statute, Zakersonia, Icon of Our Lady of Chelm, the Chamber of Sorrow, activities.